



UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra nederlandistiky

Studijní rok: 2018/2019

**RENÉ MAGRITTE EN ANDERE SURREALISTISCHE
SCHILDERS IN BELGIË EN NEDERLAND**
**RENÉ MAGRITTE AND OTHER SURREALIST PAINTERS
IN BELGIUM AND THE NETHERLANDS**

Diplomová práce
Nizozemská filologie

Marianna Mikócziová

Vedoucí práce: prof. dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.

Olomouc 2019

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a odkazy, které jsem použila.

V Olomouci dne _____ 2019

Marianna Mikócziová

Dankbetuiging

Ik wil graag van harte dank betuigen aan mijn begeleider prof. dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt. voor zijn waardevolle adviezen en aanmerkingen bij de verwerking van deze scriptie. Verder wil ik bedanken alle andere mensen die me hebben geholpen.

Inhoud

Inleiding	6
1. Surrealisme	8
1.1 Het ontstaan van het surrealisme	8
1.1.1 André Breton en het Manifest van het surrealisme	9
1.1.2. Het tweede en derde manifest van het surrealisme	10
1.1.3 Psychoanalyse en de ideeën van Sigmund Freud.....	10
1.2 Het surrealisme in de beeldende kunst	12
1.2.1 Het begin van het surrealisme in de beeldende kunst	13
1.2.2 Kenmerken en technieken van surrealisme in de beeldende kunst	15
2. René Magritte	20
2.1 Vroege leven	20
2.2 Het begin van zijn carrière als een schilder	23
2.2.1 Een periode rond zijn studie aan Académie royale des Beaux-Arts in Brussel	24
2.3. Magritte en zijn eerste samenwerkingen met dichters	25
2.4 Magritte en de futuristische beweging	27
2.5 Militaire dienst	29
2.6 Doorbraak in zijn carrière – surrealisme	30
2.7 Motieven van Fantômas en Maldoror	34
2.8 Magritte en andere surrealistes in Parijs	35
2.9 Het gebruik van woorden in het werk van Magritte	36
2.10 De verandering van zijn stijl	37
3. Andere surrealistische schilders in België	41
3.1 Paul Delvaux (1897-1994)	41
3.2 Jane Graverol (1905–1984)	43
3.3 Rachel Baes (1912-1983)	51
4. Andere surrealistische schilders in Nederland	58
4.1 Willem van Leusden (1886-1974)	58
4.2 J. H. Moesman (1909-1988)	59
4.3 Kristians Tonny (1907-1977)	61
4.4 Willem Wagenaar (1907-1999)	64

4.5 Chr. J. van Geel (1917-1974)	65
4.6 Emile van Moerkerken (1916-1995)	68
4.7 Gertrude Pape (1907-1988)	69
Conclusie	71
Bibliografie	73
Literatuur	73
Tentoonstellingsteksten	74
Internetbronnen	75
Resumé	76
Summary	77
Annotatie	78

Inleiding

In deze scriptie houd ik me bezig met de surrealistische stroming in de beeldende kunst in België en in Nederland. Ik concentreer me voornamelijk op een van de bekendste surrealistische kunstenaars, René Magritte, die bij deze artistieke stroming vanaf het begin betrokken was en die deze kunststroming fundamenteel heeft beïnvloed.

Dit thema heb ik voor mijn scriptie gekozen omdat ik altijd een nauwe relatie met kunst had en het iets is waarmee ik me graag in mijn vrije tijd bezighoud. Het surrealisme concreet vind ik heel interessant omdat het in zijn essentie een weergave van de kunstenaarsziel is. In deze kunststroming gaan psychologie en droom in elkaar over. Het onderbewustzijn is het hoofdmotief van deze stroming. Dit heeft me ook tijdens mijn vroegere psychologielessen altijd gefascineerd.

Het doel van deze scriptie is om te achterhalen waarom René Magritte zo populair is niet alleen in België maar ook in de hele wereld. Is hij echt de beste surrealistische kunstenaar uit België of zijn er ook andere surrealistenaars in België en Nederland die ook zo goed of zelfs beter dan Magritte waren? Was deze stijl alleen in België zo populair of was het surrealisme ook in Nederland te zien?

Hoewel ik nu al iets over Magritte weet, namelijk dat zijn schilderijen heel uitzonderlijk zijn en ook dat hij niet alleen in België maar ook voor een tijd in Parijs heeft gewerkt, zijn er nog steeds veel dingen die ik over hem niet weet. Ik wil namelijk achterhalen waarom hij zich op het surrealisme heeft geconcentreerd en waarom mensen hem een van de grootste surrealistenaars vinden. Is het alleen om hij de meest bekende is of is er in zijn werk echt iets wat hem van andere surrealistenaars onderscheidt? Het leven en de kunst van Magritte bespreek ik in het tweede deel van dit werk. In het eerste deel schrijf ik over surrealisme in het algemeen en speciaal ook over het surrealisme in de beeldende kunst.

Ik zocht ook andere surrealistenaars in België en Nederland om te achterhalen of er een verschil is tussen deze “andere surrealistenaars” en René Magritte en of enig verschil berust op de populariteit. Nu weet ik echter al dat er enkele personen zijn die in de

surrealistische stroming hebben gewerkt en die echt getalenteerde kunstenaars waren, maar ik wil hen aanduiden en vaststellen niet alleen voor hun kwaliteiten maar voor ook hun zwakheden. Daarover schrijf ik in het derde en vierde hoofdstuk.

1. Surrealisme

Het surrealisme is een artistieke stroming die aan het begin van de jaren twintig van de twintigste eeuw is ontstaan. Deze stroming is op het psychische automatisme gebaseerd. Met het psychische automatisme is de vrijheid bedoeld bij het creëren van een kunstwerk of het schilderen of een gedicht (Breton 1937: 30). Men ontdoet zich van het rationalisme, van alles wat onze hersenen ons dicteren en van alle esthetische en morele regels. Surrealistische kunstenaars zetten heel vaak hun gedachten, dromen, voorstellingen en hun gevoelens om naar hun werk of het over beeldende kunst of literatuur gaat.

1.1 Het ontstaan van het surrealisme

Wat de historische classificatie betreft, wordt het ontstaan van het surrealisme aan het einde van de Eerste Wereldoorlog gedateerd, namelijk in 1924 heeft André Breton het *Surrealistische Manifest* uitgegeven. Het surrealisme is een tendentie, die uit het dadaïsme is ontwikkeld. Het begrip surrealisme is voor het eerst door de Franse dichter en dramaticus Guillaume Apollinaire gebruikt. Hij heeft zijn poëtische drama *Les Mamelles de Tirésias* uit 1917 een ondertitel surrealistisch drama gegeven.

De surrealistische stroming komt voort uit het dadaïsme, waaruit ook veel kunstenaars zijn voortgekomen. Het surrealisme heeft met het dadaïsme enkele overeenkomsten. In beide gevallen was het een reactie op de Eerste Wereldoorlog. In tegenstelling tot de pessimistische reactie van het dadaïsme bevat het surrealisme in zijn kern veel meer positieve kenmerken. In surrealistische kunst is er een zekere hoop te vinden dat de wereld veranderd kan worden. Het heeft ook een uitgewerkte structuur. Deze voorwaarden zijn door André Breton in drie manifesten opgesteld. Wat de theorie betreft is een deel ervan op de filosofie van Sigmund Freud gebaseerd, vooral op zijn theorie van het automatisme, de bewustheid en onbewustheid of de interpretatie van de droom. Daarover schrijft André Breton ook in zijn manifesten, namelijk in *Manifeste du*

surréalisme (1924), *Second manifeste du surréalisme* (1930) en *Prolegomènes à un troisième manifeste du surréalisme ou non* (1946).

Het ontstaan van het surrealisme kan in twee periodes verdeeld worden, namelijk in een *intuïtieve periode* en een *politieke periode*. Voor de intuïtieve periode is typisch dat de gedachte hoger dan realiteit staat. Deze periode liep tot het jaar 1926. Surrealisten hebben hun ideeën uit het filosofische idealisme gehaald. Het politieke engagement speelde toen geen rol. Aan de andere kant was in de politieke periode het politieke engagement wezenlijk. Surrealisten realiseerden zich dat ze hun opinie over de politieke situatie moeten uitdrukken. Ze hebben tegen het kolonialisme geprotesteerd en ze schoven steeds meer naar links op. Ze zijn ook idealistischer geworden, bijvoorbeeld voelden ze een grote bewondering voor Sovjet-Unie. Vooral Breton heeft tijdens het grootste deel van zijn carrière zijn werk met zijn politieke meningen gemengd.

1.1.1 André Breton en het Manifest van het surrealisme

Een van de belangrijkste gedachten in het eerste manifest is een oproep tot het openen van de geest om de dingen te kunnen zien die verborgen zijn. In het manifest spreekt André Breton over de hedendaagse situatie in de wereld en de maatschappij. Hij ziet een weg naar de nieuwe era, die op kennis, creativiteit en vrijheid is gebaseerd. Vaak vermeldt hij Sigmund Freud, door wie hij heel gefascineerd is. Hij is geïntrigeerd door het onderbewustzijn en droom en over de verbinding tussen de realiteit en de droom.

*Ik geloof in de toekomstige resolutie van deze twee staten, droom en werkelijkheid, die schijnbaar zo tegenstrijdig zijn, in een soort van absolute realiteit, een surreaaliteit, als men kan dus spreken. Het is dit zoeken naar deze surreaaliteit, dat ik onderga, natuurlijk niet om dit te vinden maar te onachtzaam van mijn dood niet te rekenen op zekere mate de vreugden van zijn bezit.*¹
(Breton 1924:6)

¹ Breton, André. *Le Manifeste du Surréalisme*, p. 6. originele tekst: Je crois à la résolution future de ces deux états, en apparence si contradictoires, que sont le rêve et la réalité, en une sorte de réalité absolue, de

1.1.2. Het tweede en derde manifest van het surrealisme

In het tweede manifest van het surrealisme dat André Breton in 1930 heeft geschreven met behulp van andere surrealisten, spreekt hij over de crisis van bewustzijn om een einde te maken aan een tijd die volgens Breton alleen een klucht is. Voordat dit tweede manifest is uitgegeven, begon al de tweede periode van surrealisten. Dit manifest is iets interessanter dan het eerste wat de inhoud betreft, omdat het ook naar andere denkers verwijst (bijvoorbeeld naar Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud, Comte de Lautréamont, Raymond Roussel, en Dante.Artaud) en het is complexer dan het eerste. Het surrealisme keurt de termen werkelijkheid en onwerkelijkheid of rationaliteit en irrationaliteit af. Surrealisten sympathiseren met de revolutie.

In dit manifest heeft Breton eigenlijk de surrealisten geëxcommuniceerd die niet aan de gezamenlijke actie wilden deelnemen, namelijk Baron, Desnos, Boiffard, Michel Leiris, Raymond Queneau, Jacques Prévert en André Masson. Aan de andere kant waren er enkele surrealisten die aan Breton trouw zijn gebleven en die aan de nieuwe publicatie *Le Surréalisme au service de la révolution* (Surrealisme in dienst van de revolutie) deel hebben genomen. Deze “trouwe surrealisten” waren Maxime Alexander, Louis Aragon, Joe Bousquet, Luis Buñuel, René Char, René Crevel, Salvador Dalí, Paul Eluard, Max Ernst, Marcel Fourrier, Camille Goemans, Paul Nougé, Benjamin Peret, Francis Ponge, Marco Ristitch, Georges Sadoul, Yves Tanguy, Andre Thirion, Tristan Tzara en Albert Valentin.

1.1.3 Psychoanalyse en de ideeën van Sigmund Freud

De auteur van de psychoanalyse is de neuroloog en psycholoog Sigmund Freud. Hij werd als Sigismund Šlomo Freud in Příbor in Tsjechië geboren, in een Duitstalige Joodse familie. Toen hij een kind was, is zijn familie naar Wenen verhuisd. Daar heeft hij het grootste deel van zijn leven gewoond maar aan het einde van zijn leven is hij voor het opkomende nazisme naar Londen gevlucht.

surréalité, si l'on peut ainsi dire. C'est à sa conquête que je vais, certain de n'y pas parvenir mais trop insoucieux de ma mort pour ne pas supputer un peu les joies d'une telle possession.

Hij is invloedrijk geweest vooral door zijn psychotherapeutische methode, die gebaseerd is op vrije associaties van een patiënt, een relatie met hem en het interpreteren van zijn spraak, dromen, transmissie-emoties en weerstand tijdens de therapie. Behalve dit heeft hij een uitgebreid theoretisch systeem ontwikkeld, dat de mens in het kader van psychologie, filosofie en antropologie beschrijft. Dit systeem bestaat uit verschillende theorieën, namelijk een drifttheorie (libido, libidoontwikkeling, narcisme, doodsinstant) die de belangrijkste is, daarna een andere groep theorieën, zoals de theorie van de wens, de interpretatie van dromen, het Oedipus-complex, het onbewuste, vooropgezet bewustzijn, superego en id. Grote aandacht heeft hij ook aan cultuur en religie besteed. In de twintigste eeuw was hij de derde meest geciteerde psycholoog.

Het onbewuste vond Freud het belangrijkste deel van psychoanalyse. Zijn theorie was dat slechts een klein stuk van de geest in staat van bewustzijn toegankelijk is en dat er veel meer gedachten en gebeurtenissen in menselijke geest zijn waarover we weinig weten. Volgens Freud heeft de geest twee afdelingen, die min of meer onafhankelijk van elkaar zijn. Het zijn namelijk het bewuste en het onbewuste. Het onbewuste bestaat uit meerdere delen, bijvoorbeeld driften, die aangeboren zijn of de verdrongen wensen en traumatische ervaringen. Tot deze groep behoren ook sluimerende gedachten, herinneringen, kennis, beelden, die echter wel invloed op het bewustzijn hebben.

Bij het schrijven van het eerste manifest van het surrealisme gebruikte surrealisten de geschriften van Freud van het einde van de 19^e eeuw. De nieuwe ideeën die Freud in 1923 in *Das Ich und das Es* heeft beschreven, hebben ze echter nooit in de manifesten overgenomen. De surrealisten hadden een andere mening over de relatie tussen ICH (ego) en ES (id) dan Freud, ze wilden eigenlijk dat het ICH werd onderworpen door het ES terwijl Freud juist precies het tegenovergestelde wilde. Hij wilde dat het ICH het ES zou veroveren.

En er zijn enkele andere gevallen waarbij surrealisten iets van psychoanalyse hebben geselecteerd, die Freud heeft bedacht maar ze gebruikten alleen die stukken die bij hun surrealistische stroming hebben gepast. Het gebeurde echter niet alleen bij

ideeën van Freud. Ze hebben bijvoorbeeld ook het werk van Jung genegeerd, dat in zijn uitleg van mythen en occulte verschijnselen beter zou aansluiten bij hun surrealistische ideeën.

Het andere verschil tussen de opvatting van psychoanalyse surrealisten en die van Freud heeft iets te maken met dromen. Freud gebruikt dromen omdat hij zijn patiënten wilde helpen, aan de andere kant werden ze door de surrealisten niet verteld om iemand te helpen maar omdat iedereen ervan zou kunnen genieten. Surrealisten gebruikten vaak een vrije associatie (begrip) van ideeën, terwijl Freud de helemaal tegenovergestelde mening had dat deze associaties helemaal niet vrij waren en ze hersenspingsels van het onderbewuste zijn. Heel interessant is ook de aanpak van humor. Freud vond humor een vorm van een gevecht of een defensielijn, aan de andere kant was humor voor surrealisten een extra dimensie voor hun kunst.

1.2 Het surrealisme in de beeldende kunst

Wie over het surrealisme in de beeldende kunst praat, denkt voor het begin van twintigste eeuw meestal aan de schilderijen van Salvator Dalí, Max Ernst of René Magritte. Niet veel mensen echter weten, dat we deze artistieke stroming in de beeldende kunst al vroeger kunnen zien. Als we bijvoorbeeld aan het werk van Jheronimus Bosch zouden kijken, een Nederlandse schilder die in de vijftiende eeuw heeft geleefd en gewerkt, kunnen we surrealistische kenmerken erin goed zien. Hoewel dit werk eigenlijk meer over het “echte surrealisme” in de twintigste eeuw gaat, zal ik kort ook het surrealistische vertoon van deze kunstenaar in volgende hoofdstuk bespreken.

Het surrealisme in de beeldende kunst houdt zich weliswaar aan de basisprincipes van de surrealistische beweging maar heeft ook enkele regels die bij beeldende kunst speciaal belangrijk zijn. Het heeft iets te maken met andere kunststromingen die het surrealisme hebben beïnvloed, namelijk kubisme en dadaïsme. In het kubisme overheerst beeldende kunstanalyse, die tot abstractie heeft geleid. Aan de andere kant in surrealisme gaat het meer over concrete weergave van dromen en

verschillende dingen. Wat dadaïsme betreft, zijn ertussen basisverschillen zoals een aanwezigheid van een systeem, die in surrealisme echter wel is vastgesteld. Ook in dadaïsme gaat er over het toeval en het spelen met kunst terwijl het in surrealisme meer gaat over de uitdrukking van het onbewuste door middel van kunst.

De algemene kenmerken voor het surrealisme in de beeldende kunst zijn bijvoorbeeld absurde, zinsbegoochelende fantasieën in zowel 2- als 3-dimensionale afbeeldingen. Meestal gaat het om een automatische gedachte waarmee men wezenlijke werking van het denken tot uitdrukking wil brengen. Surrealisten bevrijden zich daarmee met het verstand en de logica, met gebruik van hun onderbewustzijn.

1.2.1 Het begin van het surrealisme in de beeldende kunst

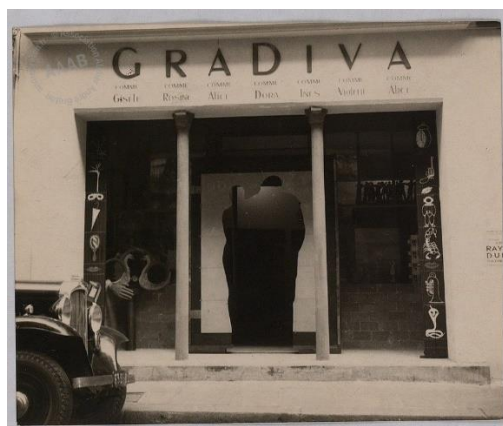
Als men over de geschiedenis van surrealisme spreekt, is het noodzakelijk om al in de 15^e eeuw te beginnen, namelijk bij al genoemde schilder Jeroen Antonisz van Aken (bekend als Jheronimus Bosch). In zijn werk *De tuin der aardse lusten* zijn surrealistische elementen te vinden. Wat ook heel typisch voor zijn werk is en ook heel surrealistisch klinkt, is het feit dat in zijn schilderijen de onbewuste fantasie van Bosch heel zichtbaar is.



Jheronimus Bosch, De tuin der aardse lusten, 1480-1490

Een kunststroming die het surrealisme in grote mate beïnvloed heeft is het dadaïsme. Het is een kunststroming die in 1916 in Europa en Amerika is opgekomen. Deze kunststroming zorgde voor een revolutie niet alleen in de beeldende kunst maar ook in de literatuur, film, foto en theater. Het basisprincipe ervan is het toeval. Goede voorbeelden van werk van deze stroming zijn klankgedichten en collageschilderijen van foto's en krantenknipsels. Voor deze stroming was de minimale interventie aanpak heel typisch, zoals *ready-mades* van Marcel Duchamp. Marcel Duchamp was een schilder en een van de grootste kunstvernieuwers van de 20^e eeuw, die een grote inspiratie voor de surrealisten is geworden.

De auteur van de surrealistische manifesten André Breton heeft Duchamps werk in 1922 aan de surrealisten voorgesteld. Breton zag zijn belang voor de kunst. Duchamp heeft ook zelf aan een surrealistische tentoonstelling deelgenomen in Galerie Ratton in Parijs. Zijn samenwerking met Breton is wel in de tijd doorgegaan. Duchamp heeft namelijk in 1937 de ingang van Bretons galerie Gradiva in Parijs ontworpen. Bovendien heeft hij ook de legendarische surrealistische tentoonstelling *Exposition Internationale du Surréalisme* ontworpen, die door André Breton en Paul Éluard in 1938 in Galerie des Beaux-Arts te Parijs is georganiseerd. Het was een unieke tentoonstelling in de geschiedenis van kunst vol van dromen, obsessies, verrassingen en het gevaar. Deze grote inspiratie vertoont zich in zijn laatste door surrealisme geïnspireerde werk *Étant donnés* (1946–66). Het is een installatie, die een typisch surrealistisch kenmerk bevatten, namelijk erotische fantasieën.



Bretons galerie Gradiva in Parijs, 1937

Hoewel Breton eerst om zich heen schrijvers heeft geconcentreerd zoals Aragon, Eluard, Crevel, Péret en Soupault, hebben er zich bij deze surrealistische schrijvers ook enkele schilders aangesloten zoals Arp, Max Ernst, Masson, Miro, Roy, Tanguy. Iets later, namelijk in de tweede helft van de jaren twintig, werd de groep uitgebreid met de surrealistische schilders Salvador Dali, Giorgio de Chirico, Rene Magritte en met de filmmaker en regisseur Bruñuel. Wanneer we ons op Nederlandse surrealisten richten, is het noodzakelijk onder andere ook de namen Joop Moesman, Theo van Baaren (dichter), Fedde Weidema, Hendrik Poesiat, Pieter Ouborg, Rik Lina, Hendrik Beekman en Willem den Broeder te vermelden.

1.2.2 Kenmerken en technieken van surrealisme in de beeldende kunst

1.2.2.1 Kenmerken

Heel interessant is dat we bij surrealistische schilderijen zowel figuratieve schilderijen als niet-figuratieve, meer abstracte schilderijen vinden. Aan het begin was er een overwicht van figuratieve werken omdat kunstenaars zich meer op de psychoanalyse van dromen en onbewuste fantasieën, emotionaliteit en maximale realiteit hebben geconcentreerd. Aan de andere kant zijn er ook schilders die meer dynamiek in hun werken gebruiken zoals Hans Arp, André Masson, Joan Miró en veel meer. Ze beschouwen deze andere kijk op surrealisme als een product van grafisch en beeldend automatisme die uit onbewuste tekenen komt.

Zoals bij het dadaïsme gebruiken ook surrealisten vaak in hun werk een toeval. Maar in tegenstelling tot dadaïsme waar het toeval als een manier van het vermaak is gezien heeft het toeval in surrealisme een andere betekenis. Het is gezien als innerlijke noodzaak, iets wat uit het menselijke onbewuste komt.

In de surrealistische stukken, is ook een objectieve/ zwarte humor te vinden, die volgens Breton heel belangrijk is. Surrealisten beschouwden de humor als het beste wapen, die men kan gebruiken tegen alles wat hem onderdrukt. De zwarte humor is echter verschillend van andere typen van humor vooral omdat het een tegenstelling van vrolijke humor is, daar is ook geen logica en het is vaak absurd. Daarmee hebben ook

dadaïsten ook al vroeger geëxperimenteerd. In de beeldende kunst is humor het meest zichtbaar in de vorm van collage en experimenten. Het is ook heel zichtbaar in het werk van Salvador Dalí of in het schilderijen van René Magritte en in meer ingewikkelde vorm ook in het werk van Max Ernst, Joan Miró of Yves Tanguy.

Salvador Dali heeft de gewone surrealistische theorie van het psychische automatisme en de onbewuste gedachten en droomachtige denkbeelden te passief gevonden. Daarom heeft hij een eigen theorie verzonnen, namelijk de *paranoïde-kritische methode*. Deze methode van Salvador Dali is op systematisering van chaos en waardevermindering van de realiteit gebaseerd. Hoewel de opvatting van surrealisme een beetje anders was voor Breton en Dali, heeft Breton ook een literair werk in deze stijl gemaakt. Het heet *L'immaculée conception* (1930, Onbevleete ontvangenis) waaraan heeft hij met Eluard samengewerkt. Het boek is een samenvatting van gesimuleerde deliriums.

De andere belangrijke term is in het surrealisme concreet irrationaliteit, die eigenlijk twee betekenissen heeft, een algemene betekenis en andere meer speciale die Salvator Dalí heeft bedacht. Hij schrijft in zijn werk *Verovering van irrationeel* (1935) dat hij niet van andere verwacht dat mensen zijn werken zouden begrijpen terwijl hij zelf het niet ook niet verstaat. Aan de andere kant betekent dat niet dat zijn werken geen betekenis hebben, alleen dat de betekenis zo diep is.²

Het andere heel belangrijke thema in surrealistische schilderijen is de droom. Volgens de psychoanalyse is deze een weergave van onbewuste wensen, die door de psychoanalyse onderzocht kunnen worden. Surrealisten vinden het ook een onscheidbaar deel van menselijke bestaan en energie die tot daad motiveert. De droom is in het algemeen heel bekend als een product van concrete irrationaliteit. Het geeft heel veel impulsen en materiaal voor analyse. De surrealistische schilderijen zouden de dromen niet kopiëren maar ze zouden droomprocessen volgen. Bij dit thema is onmogelijk om het dynamisme van erotiek hier over te slaan.

² Dalí, Salvator. *Conquest of the Irrational*, p. 11

Het andere thema dat zich in surrealistische schilderijen bevindt is emotionaliteit, vooral de emotie van liefde, die surrealisten de belangrijkste emotie hebben gevonden. Voor hen was het de centrale motor van alle menselijke handelingen. En de liefde omvat ook de seksualiteit, een ander belangrijk motief in surrealistische kunst. De surrealisten probeerde om de mens te bevrijden van alle seksuele taboes. Volgens hen maken taboes echte liefde onmogelijk, het is iets wat de mens beperkt en taboes staan in de weg van zijn andere ontwikkeling.

1.2.2.2 Technieken

1.2.2.2.1 Collage

Collage is een techniek waarbij uitgeknipte stukken van papier of andere materiaal worden samengekleefd in een stuk. Hoewel deze techniek vaak door dadaïsten is gebruikt, is het veel vroeger ontstaan. In de collage van dadaïsme kunnen we echter een soort van cynisme zien. In het surrealisme gebruikt de kunstenaar Max Ernst deze techniek in meerdere stukken, die hij vroeger in dadaïstische stijl heeft gemaakt. Hij heeft collage als “alchemie van het visuele beeld” aangeduid.

Een soort van collage, die ook door Max Ernst in zijn werk is gebruikt, is het plakken van foto's in de schilderijen of tekenen in de fotografie gebaseerd waardoor de verstaanbaarheid van deze stukken wordt gebroken. Ernst heeft voor zijn collage vooral pagina's van oude geïllustreerde romans of de eerste serie van het tijdschrift *La Nature* gebruikt. Zijn “collage romans” zijn eigenlijk boeken met alleen illustraties van gravure collages soms met verschillende ondertitels, die de emotie ervan compleet maken. Zulke romans zijn bijvoorbeeld *Honderdhoofdige vrouw* (1929), *De droom van een meisje dat tot de Carmelietenorde wilde toetreden* (1930) en *De week van goedheid* (1934).

Collage bevat ook nog andere methoden van collage zoals decollage. Decollage is gemaakt door afscheuren van de bovenste lagen en daarna geleidelijk onthullen van dieperliggende afbeeldingen. Er bestaat ook een techniek die vergelijkbaar met decollage is, namelijk *Déchirage* in Frans (*déchirer*: scheuren), die wordt gebruikt om

driedimensionale collages te maken (bijvoorbeeld de Amerikaanse kunstenaar Romare Bearden doet dit). De andere keer wordt deze techniek gebruikt wanneer een kunstwerk in meerdere stukken in verschillende geometrische vormen wordt geknipt en die daarna zijn geplakt aan elkaar om elkaar gedeeltelijk te overlappen. Door deze manier zijn er illusionaire deformaties ontstaan (bijvoorbeeld in het werk van Pierre Faucheuse).

Aan het begin van de jaren veertig in de twintigste eeuw ontstonden ook montages van fotografies en uitspraken, die tot een “wolkje” of in een “ballon” worden geschreven naar de monden van de personages (Jean Schuster) of naar objecten (André Breton) gebaseerd op irrationele associaties. Wat collage betreft in het werk *Schilderij van de andere kant* bespraken surrealisten met Breton in een methode van collage het principe van het toeval waar een bepaalde beperking bij het kiezen van materiaal is, die de mogelijkheid van onmiddellijke expressie vermindert.

1.2.2.2 Decalcomanie

Het is een techniek in de beeldende kunst, wanneer een schilder met gebruik van verf een kleur op papier overdrukt, zodat het als een vlek uit ziet. Deze kunsttechniek heeft enkele gelijke elementen met frottage (een andere kunsttechniek die surrealisten gebruikten). Decalcomanie is aan surrealisten in 1936 door Oscar Dominiguez voorgesteld.

1.2.2.3 Focalc

De andere methode in beeldende kunst die ook een soort van passieve techniek was, is focalc. Het is een methode waarbij tekeningen ontstaan door gebruik van fotografische oplossingen op gevoelig fotomateriaal. De resultaten van beide technieken lijken op tabellen van Rorschach testen die er als gewone vlekken uit zien en die als middelen voor het bepalen van symptomatische associaties in de psychiatrie worden gebruikt. In beide gevallen gaat het over processen wanneer kunstenaars vervolgens enkele resultaten kiezen die hun imaginatie iets evoceren. Samen met frottage hebben deze

technieken iets naar het surrealisme gebracht, namelijk irrationele interpretatie van niet-objectvormen.

1.2.2.2.4 Frottage

Deze techniek heeft Max Ernst in surrealistische kringen voorgesteld op 10 augustus 1925. Het is een techniek waarmee het mogelijk is door gebruik bijvoorbeeld van gewoon potlood om reliëfstructuren naar papier te kopiëren. Deze overdracht van de reliëfstructuren op papier of andere materialen waarop de tint of kleurstof is gescheurd, creëert contouren van fantastische vormen en scènes. In het beeld zijn er dan verschillende imaginerende elementen geaccentueerd. Frottage gebruikte surrealisten ook in de andere olieverfschilderijen.

2. René Magritte

René Magritte was een beroemde Belgische surrealistische schilder. Hij heeft zich beziggehouden met de kwestie van de relatie van het beeld, het weergegeven object en de naamgeving ervan.

2.1 Vroege leven

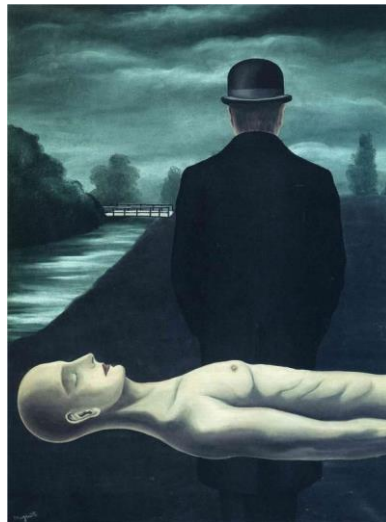
René Magritte is in 1898 geboren in de kleine stad Lessines (Lessen), die zich in henegouwen aan de grens van Wallonië en Vlaanderen bevindt. Hij kwam uit de familie van Leopold Magritte, die een kleermaker en een textielhandelaar was. Zijn moeder was tot haar huwelijk met zijn vader Leopold een modiste. René was de eerste van drie kinderen, zijn kleine broers waren Paul en Raymond. De familie van René Magritte is verhuisd, wat sommigen als reden van latere tragische gebeurtenis in zijn familie beschouwden. Toen René dertien jaar oud was heeft zijn moeder zelfmoord gepleegd, ze heeft zich in de rivier Sambre verdronken.

Hoewel het niet haar eerste poging was om zelfmoord te plegen, was deze gebeurtenis een groot trauma voor de hele familie. Het heeft René ook heel sterk getroffen. Toen het lichaam van zijn moeder na zeventien dagen is gevonden, was haar gezicht door een doek verhuld. In zijn later werk verschijnt meerdere keren een motief van een figuur met een witte doek op zijn gezicht. Desondanks heeft hij daarover bijna nooit gesproken, zelfs niet met zijn vrouw. Hij heeft over deze gebeurtenis een keer met zijn beste vriend Louis Scutenaire gepraat. Hij heeft de gebeurtenis beschreven zoals Magritte heeft hem gezegd:

Ze deelde de kamer van haar jongste zoon, die wakker werd om zichzelf alleen in het holst van de nacht te vinden, wekte de rest van het gezin. Ze doorzochten het huis tevergeefs: toen merkten ze voetstappen buiten de voordeur en op het trottoir, ze volgden die tot aan de brug over de Samber, de rivier die door de stad liep. De moeder van de schilder had zichzelf in het water gegooid en toen ze het lichaam vonden, vonden ze haar nachthemd om haar gezicht gewikkeld. Het

was nooit bekend of ze haar ogen ermee bedekt had om niet de dood te zien die ze had gekozen, of dat ze op die manier gesluierd was door de wervelende stromingen. (Gablik 1972:22)

Magritte voelde dat deze tragische dood van zijn moeder een doorbraak was in zijn leven. Na deze gebeurtenis heeft hij een nieuwe benaming gekregen, hij was de zoon van de “dode vrouw”. Hij zegt dat wat hij zich van deze gebeurtenis herinnerde is een ongewone trots op om het middelpunt ervan te zijn. Maar waarom zijn moeder het gedaan heeft, was voor sommigen en ook voor René zelf een geheim. Het motief van een combinatie van het dode lijk en water kunnen we in meerdere stukken van zijn latere werk zien. Een van de bekendste is misschien het werk *Les reveries du Promeneur Solitaire* (ca. 1926, De dagdromen van een eenzame wandelaar). Op het schilderij is duidelijk een rivier en zo typische zwarte figuur van Magritte met een bolhoed te zien en in de voorgrond een lijk, misschien een figuur. Dit schilderij is speciaal ook door het feit dat die “typische” zwarte figuur met een bolhoed verschijnt in dit schilderij voor het eerste keer. Vervolgens komt deze figuur in meerdere werken van Magritte voor, bijvoorbeeld in *La boîte de Pandore* (1951, De doos van Pandora), *Le bouquet tout fait* (1956, Het kant en klare boeket) of in het schilderij *L’ami intime* (1958, De intieme vriend).



Les Reveries du Promeneur Solitaire (1926)

Wat de kinderjaren van René betreft, heeft hij in die tijd zijn zomers meestal in de kleine stad Soignies (Zinnik) doorgebracht, waar zijn grootmoeder woonde. In de stad bevindt zich een kerk die een deel van een abdij is. In die kerk heeft hij voor het eerste keer een grote bewondering voor schilderij gevoeld. Hij beschreef het daarover tijdens zijn college “La Ligne de vie” in 1938:

Tijdens mijn kinderjaren speelde ik met een klein meisje in een oud, niet meer gebruikt kerkhof in een provinciestad. We liepen de graaftomben in, wier zware ijzeren deuren we zijn geslaagd erin op te tillen, en we klommen weer omhoog in het daglicht om een kunstenaar te vinden van de hoofdschilderij in een zeer schilderachtig pad bezaaid met gebroken kolommen tussen de dode bladeren. De schilderkunst leek me toen vagelijk magisch en de schilder begiftigd met superieure bevoegdheden. (Geciteerd naar Sylvester 2009:34)

Na de dood van hun moeder bracht zijn vader Léopold René en zijn broers naar een andere stad, namelijk Charleroi. Hier studeerde hij op de middelbare school gerichtheid op humaniora. In de jaarlijks georganiseerde stadsmarkt heeft hij in het voorjaar in 1913 zijn toekomstige vrouw Georgette Berger op een carrousel voor de eerste keer ontmoet. Kort na deze ontmoeting zijn ze elkaar toevallig bij een bushalte tegengekomen. Vervolgens begonnen ze elkaar regelmatig te ontmoeten. Omdat René zijn klassieke studie in Charleroi heel saai heeft gevonden, begon hij in 1916 zijn studie bij de Académie royale des Beux-Arts in Brussel. Kort daarna is ook zijn vader met zijn broers naar Brussel verhuisd vanwege een nieuwe business van zijn vader. Zijn vader heeft besloten om een fabriek voor bouillonblokjes te beginnen. Daarom kwam dan ook Magritte weer bij zijn familie wonen. Ze woonden eerst in Rue des Foulons, die zich in het hart van Brussel bevindt en daarna verhuisden ze naar een groot huis in Schaerbeek, dat een gemeente bij Brussel is. Daar bevond zich ook de fabriek waar meestal de vrouwen werkten die de groente schilden en het vlees sneden en die daarna samen in een grote pot kookten.

Hoewel het de periode van de Eerste Wereldoorlog was, heeft de familie van Magritte en ook hijzelf goed geleefd omdat zijn vader relatief veel verdiende. Dankzij deze vrijheid kon hij doen wat hij wilde en hij besloot om thuis te schilderen. Aan de

andere kant was het leven aan de Académie tijdens de oorlog heel moeilijk. In 1918 moest de Académie voor enkele maanden gesloten worden omdat er niet genoeg kolen voor de verwarming was en het centrum van de hele Académie, de bibliotheek is in een chaos veranderd wat studie heel veel moeilijker heeft gemaakt.

Ondanks alle problemen, die tijdens studie aan de Académie des Beux-Arts in Brussel zijn verschenen, heeft hij in een interview in 1966 erkend dat het een plaats was, waar hij echt schilderkunst heeft geleerd. Vooral de professor Emile Vandamme-Sylva heeft hem het meest beïnvloed. Hij heeft van deze professor meest geleerd vooral de basiskennis voor schilders zoals anatomie en perspectief.

2.2 Het begin van zijn carrière als een schilder

Als we op zoek gaan naar de eerste werken van Magritte, moeten we heel ver teruggaan, namelijk tot zijn kinderjaren. Toen hij twaalf jaar oud was, begon hij wekelijks een schildercursus te volgen. Wat misschien interessant klinkt is dat er in deze cursus alleen twee mannen waren, namelijk de leraar en Magritte. Uit deze tijd rond 1910 komen drie schilderijen die ook als de eerste werken van Magritte worden beschouwd. Deze twee werken zijn eigenlijk landschappen met een paar huisjes en een windmolen. Het is echter niet zeker of het originele stukken zijn of dat het gaat om chromolitografische reproducties van andere Nederlandse of Vlaamse schilders uit het begin van het eeuw. Het derde werk is een bloemstuk. Al uit deze stukken is duidelijk dat deze student een groot schilder zou worden.

Omdat zijn vader heeft gedacht dat zijn zoon een wonderkind is, heeft hij de volgende zomer in 1911 een van zijn werken van zijn zoon tijdens een internationale tentoonstelling vlakbij Charleroi in zijn nieuwe huis tot bewondering uitgesteld. Helaas is geen van zijn werken die Magritte tussen jaren 1910 tot 1916 heeft geschilderd tentoongesteld. Alleen twee stukken van die jaren tonen ons dat schilderen zeker iets is, waarmee hij zich tijdens deze jaren heeft beziggehouden. Het is bekend dat schilderen een van de weinige dingen was, waaraan hij tijdens zijn studie in middelbare school in Charleroi zijn tijd heeft besteed.

De volgende werken die wel zijn tentoongestelde worden tot 1916 gedateerd. Het gaat om twee landschappen, die 64x85 cm groot zijn en ze geven een grijze scene met een rivier, waarschijnlijk de Sambre, weer. Op deze twee stukken zijn bomen naast de oever te zien. Vooral één, *Bridge over the Sambre* ziet uit als van de natuur is geschilderd. Het is heel interessant dat deze twee werden als een paar gemaakt voor een familievriend en doctor Alphonse Thibaut. Hij was een verzamelaar van kunst, vooral specialiseerde hij op schilderijen van Pierre Paulus, een schilder die in de regio heeft gewerkt. Deze twee stukken van Magritte lijken erg op schilderijen van Pierre Paulus. Ze werden in dezelfde stijl geschilderd. De andere schilder die in deze stijl heeft zijn stukken gemaakt is Jacob Maris.

2.2.1 Een periode rond zijn studie aan Académie royale des Beaux-Arts in Brussel

Zoals gezegd heeft Magritte in de periode toen hij aan de Académie royale des Beaux-Arts in Brussel heeft gestudeerd, het meest wat de schildertechniek betreft geleerd. Zijn favoriet professor Emile Vandamme-Sylva heeft hij tijdens zijn cursus Fauna en landschap ontmoet. De andere professors, die hem hebben beïnvloed waren Constant Montald en Gisbert Combaz. De invloed van de laatste genoemde Gisbert Combaz is heel zichtbaar in werken van Magritte van 1917, zoals in een schilderij waaraan een vrouw bij een bankje in een tuin is weergegeven.

Maar de bijdrage van de Académie heeft niet alleen op schilderkunst berust. Heel vruchtbaar waren ook andere geesteswetenschappen. Bij twee van de vakken, namelijk geschiedenis en literatuur was één van de belangrijkste personen van die tijd in het kader van literatuur Georges Eekhoud, die daar tussen jaren 1902-1919 heeft lesgegeven. Toen was hij de leidende socialistische romanschrijver in België. Hij was ook naturalist en pacifist. Zijn werk is ook opgenomen in de serie 1000 nejkrásnějších novell 1000 světových spisovatelů (1000 mooiste novellen van 1000 wereldschrijvers) van Vilímek. Tijdens Magrittes studie aan academie moest Eekhoud wegens zijn openlijke pacifisme ontslag nemen. Dat vonden studenten en ook Eekhoud zelf niet goed. Daarom hebben veel studenten tegen zijn vertrek geprotesteerd. Magritte heeft aan deze protesten ook deelgenomen. Hij heeft ook een van de vier portretten van

Eekhoud geschilderd, die bij deze gebeurtenis zijn gemaakt en hij was ook een lid van commissie.

Hij heeft aan dit protest meegedaan omdat hij veel vrienden onder schrijvers aan de Académie heeft gehad. Dat waren namen zoals Pierre Bourgeois, Charles Alexandre, Aimé Declercq en Pierre Broodcoorens. Tijdens de oorlog was de meerderheid van scholen universiteit en andere onderwijsinstututen gesloten, daarom is de Académie een centrum voor studenten (niet alleen van de Académie maar voor studenten in het algemeen) geworden. Het is heel interessant dat al tijdens zijn studie aan de Académie zich zijn neiging vertoonde om zijn vrienden eerder onder schrijvers te zoeken dan onder andere schilders, met wie hij niet zo goede relaties had als met schrijvers. Vooral kon hij best overweg met dichters. Van al genoemde schrijvers was Pierre Bourgeois de persoon die hem het meest inspireerde.

2.3. Magritte en zijn eerste samenwerkingen met dichters

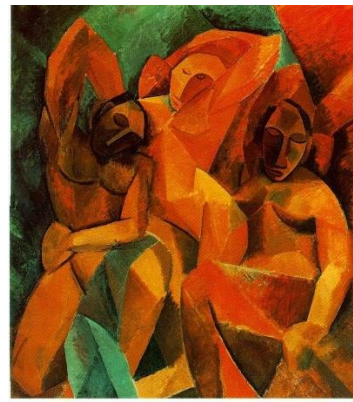
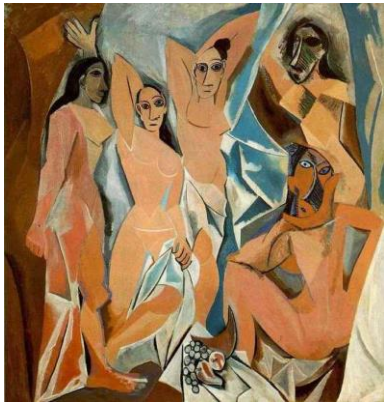
Pierre Bourgeois was toen ook zijn beste vriend. Naast schilder was hij ook kunstcriticus. Samen met Magritte konden ze over kunst en vooral het Modernisme urenlang discussiëren. De broer van Pierre-Victor Bourgeois was een architect, die in 1922 de *Cité moderne* in Berchem-Sainte-Agathe heeft ontworpen. Hij heeft werken in de nieuwe Internationale Stijl gemaakt. Beide broers hebben recensies over de kunst en architectuur geschreven. Ze zijn de basis van modernisme geworden en hun revue heette *Au Volant!*

Ze hebben die in 1919 opgericht en vervolgens hebben ze Magritte erbij uitgenodigd om met hen te samenwerken. Hij heeft enkele illustraties bij gedichten gemaakt. In hetzelfde jaar heeft Magritte voor de eerste keer zijn eerste werk in de Galerie Giroux tentoongesteld, namelijk het stuk *Trois femmes* (Drie vrouwen), dat op vroege kubistische schilderijen van Picasso lijkt. Een jaar later in 1920 heeft hij de Belgische dichter, musicus en collagist Édouard L.T. Mesens ontmoet. Hij is een goede vriend van Magritte voor lange tijd geworden. Magritte heeft via zijn broer Paul met Mesens kennismemaakt. Mesens gaf aan Paul (de jongste broeder van Magritte)

pianolessen. Later begon Paul muziek te componeren. Beide broers en Mesens hebben samen prozagedichten geschreven.



René Magritte, Trois femmes (1919)



Pablo Picasso, Les Femmes d'Alger (1907), Trois femmes (1908)

Het is heel interessant dat ondanks zijn leeftijdsverschil (Magritte was de oudste broer en Paul was de jongste van drie broers) ze samen goed overweg konden. Maar na verdere onderzoek zouden er enkele gelijkenissen gevonden worden. In tegenstelling tot hun andere broer Raymond, die een succesvol zakenman is geworden, waren ze meer op kunst georiënteerd. Ze zijn ook in het hetzelfde teken van het sterrenbeeld geboren.

Het jaar 1920 was voor Magritte speciaal ook doordat hij eens tijdens zijn wandeling met Mesens in Brusselse botanische tuin Georgette is tegengekomen. Twee jaren later zijn ze getrouwd. Wat in deze periode niet zo leuk was, was het feit dat Magritte enkele maanden in een kamp buiten Antwerpen moesten doorbrengen vanwege verplichte militaire dienst. Om meer geld te verdienen heeft hij in een

behangfabriek gewerkt, hij moest daar koolrozen schilderen. Andere werken die hij toen deed was bijvoorbeeld het ontwerpen van posters en in zijn vrije tijd wijdde hij zich aan de schilderkunst.

2.4 Magritte en de futuristische beweging

Deze jaren waren belangrijk ook vanuit het oogpunt van zijn schilderstijl. Hij was op zoek naar niet alleen zijn eigen stijl maar ook naar de betekenis van zijn werk. De futuristische beweging vond hij toen heel interessant en ook een andere stijl, namelijk het kubisme. Daarom zijn zijn werken van deze periode in de futuristische en kubistische stijl. Wat futurisme betreft is Magritte nooit een strikte futurist geworden. Zijn werk was altijd meer experimenteel dan gewoon futuristisch en hij combineerde deze stijl met bepaalde erotiek zoals in zijn stuk *Jeunesse* (Jeugd). Daar is een figuur van een naakt meisje te zien, die zich met een afbeelding van boot overlapt. Een goed voorbeeld van deze combinatie van futurisme en erotiek is ook in schilderij *Les baigneuses* (1921, De baadsters) heel zichtbaar.

Magritte heeft zelfs een futuristische tentoonstelling gehad met een andere schilder en zijn toenmalige beste vriend Pierre Flouquet in 1920 in de galerie Le Centre d'Art. Het was de enige keer wanneer hij een beste vriend had die schilder was. Hij schilderde post-kubistische abstracte werken en hij heeft tot de bekendste Belgische schilders in dit vak behoord. Magritte heeft met Pierre Flouquet ook een studio voor rond een jaar gedeeld waar ook een kubistisch portret van Magritte waarschijnlijk is ontstaan.

De schilderijen op de tentoonstelling waren vooral locomotieven, treinstations en landschappen, die vlakke lineaire vormen bevatten. In deze werken is de invloed van andere futuristen heel duidelijk en soms zelfs heel tegenstrijdig. Er is de invloed te zien van de Franse kunstenaar Henri Matisse, die bekend is als de merkwaardigste Franse fauvist of van Albert Gleizes, een abstracte en kubistische schilder. Vervolgens waren zijn schilderijen door andere Franse kunstenaar beïnvloed namelijk André Lhote en ook

door de Italiaanse Futuristen. Het is echter heel interessant dat Magritte de werken van deze schilders alleen van reproducties van hun schilderijen heeft gekend.

Het is echter ironisch dat hij de futuristische stroming per ongeluk heeft ontdekt. Hij heeft een catalogus van futuristische schilderijen in 1919 gekregen. Deze gebeurtenis heeft hem in de toekomst beïnvloed. Magritte zegt over deze gebeurtenis:

Een ongewoon toeval zorgde ervoor dat iemand die waarschijnlijk grappen heeft gemaakt, mij een catalogus zou sturen met illustraties uit de tentoonstelling van futuristische schilderijen. Dankzij die grap raakte ik bekend met een nieuwe manier van schilderen, en in een echte bedwelming begon ik met het creëren van geanimeerde scènes van stations, festivals of steden waarin het kleine meisje van het kerkhof, dat ik associeerde met mijn ontdekking schilderij, een uitzonderlijk avontuur beleefde. Ongetwijfeld heeft één puur en krachtig sentiment, erotisch, me tegengehouden om op dat moment te vallen in een meer traditionele zoektocht naar formele perfectie. Wat ik echt wilde, was het opwekken van emotionele schokken. (Geciteerd naar Gablik 1972: 24)

Hoewel het Centre d'Art niet lang heeft geduurd, had het wat kunst betreft relatief grote invloed. In 1920 heeft Theo Van Doesburg daar een lezing gegeven, namelijk over De Stijl. Het was een soort van voorloper van het latere Palais des Beaux-Arts. Wat de eerder al genoemde tentoonstelling in het Centre d' Art betreft, heeft hij voor deze gebeurtenis ook Georgette uitgenodigd, maar omdat ze verlegen was, kwam ze niet.

Wat deze kubistisch-futuristisch periode betreft, kwamen veel van zijn ideeën van een boek van Gleizes *Du Cubisme et des moyens de le comprendre* (1920), die Magritte echt bewonderd en door welke hij geïnspireerd was. Het was gepubliceerd in een van de futuristische catalogus. Omdat Magritte een groot bewondering voor deze stroming voelde, hebben ze samen met Mesens naar Milaan geschreven en ze hebben een antwoord van Marinetti gekregen. Hij stuurde hen vervolgens een pakket met andere catalogi en manifesten. De invloed van het boek *Cubisme* is in een stuk *The man at the window* mogelijk om te zien. Meer futuristisch lijkt een werk met gebruik van tempera *Military tattoo*.

In die jaar zijn enkele stukken ook van Magritte in een internationale tentoonstelling in Genève ingehouden. Op deze tentoonstelling zijn een paar van zijn recente werken tentoongesteld zoals een schilderij *Femme et fleurs* (Vrouw en bloemen). Maar de kritiek van L'Amour de l'art vond dit niet goed.

2.5 Militaire dienst

Van december 1920 tot september 1921 heeft hij eerst militaire dienst in Brussel gedaan dan in Antwerpen, tijdens de zomer in Beverlo dichtbij Leopoldsborg en uiteindelijk in Mönchengladbach in Duitsland en dan in Geilenkirchen. Daar is hij ook in maart 1922 geweest. Gelukkig was zijn tijd in militaire dienst niet zo slecht. Zijn twee superieuren Kapitein Albert Tahon en Kapitein Alphonse Dierickx hebben zijn leven vergemakkelijkt. In 1921 heeft Magritte portretten van de genoemde kapiteins en ook van hun families geschilderd. Aan deze schilderijen kon hij tijdens zijn dienst werken wanneer hij anders militaire activiteiten zou moeten doen. Hij mocht de militaire campus ook verlaten en tijdens de uren wanneer hij daar moest blijven heeft hij een commando gekregen om kaarten te tekenen.

Tijdens zijn militaire dienst schreef Magritte naar zijn toenmalige beste vriend Flouquet. Een van zijn angsten heeft het schilderen betroffen. Hij was onzeker wat Georgette betref of hij van haar altijd zo zou houden en het geld was ook een probleem. Zijn vader had toen niet de beste periode wat business betreft en dat is ook in de financiële situatie van Magritte weerspiegeld. Later wilde zijn vader dat Magritte in de fabriek kwam werken wat Magritte niet leuk vond. Zijn vader heeft ook Georgette niet leuk gevonden wat Magritte helemaal niet kon begrijpen. Ondanks alle problemen zijn ze in juni 1922 getrouwd. Hoewel ze geen kinderen kregen, was hun huwelijk gelukkig. Na hun bruiloft werkte Georgette zodat haar man zijn leven van kunstenaar kon leven.

In de jaren 1922 en 1923 heeft hij bij het maken van een boek meegewerkt. De titel was *L'Art pur: défense de l'esthétique* (Zuivere kunsts: verdediging van de esthetiek). De tweede auteur van het boek is Victor Servranckx en het maken van dit boek was niet zonder problemen.

Uit deze periode komt ook het schilderij *Jeune fille* (Jong meisje). Het is een van weinig schilderijen, die uit deze periode zijn overgebleven. In dit werk is een vrouw te zien die in plaats van geslachtsorgaan een bloem heeft. Dit schilderij is samen met andere stukken van Magritte en andere beroemde schilders zoals Delvaux, Flouquet, Servanckx en Josef Peeters in januari tentoongesteld tijdens een tentoonstelling van jonge Belgische schilders in Galerie Georges Giroux in Brussel. Voor deze tentoonstelling kreeg hij een lof in de vorm van een positieve recensie van Pierre Bourgeois. Op een ander schilderij staat in plaats van het hart een roos *La femme ayant une rose à la place du coeur* (De vrouw met een roos op de plek van het hart).

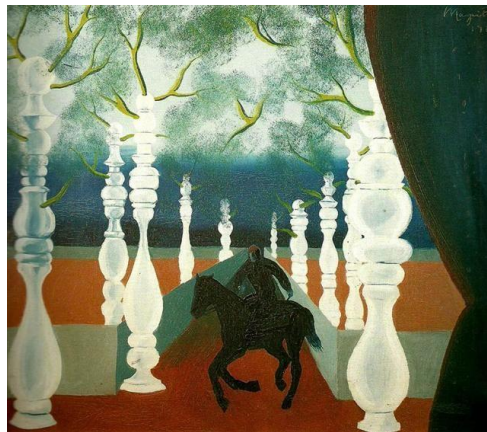
In 1925 heeft hij met E.T. Mesens de revue *Esophage* opgericht. Vervolgens hebben ze zich bij andere kunstenaars aangesloten, namelijk bij Camille Goemans, André Souris en Paul Nougé, die in die tijd regelmatig het tijdschrift *Correspondance* hebben uitgegeven. Van dit tijd dateert het begin van Belgische Surrealisme.

2.6 Doorbraak in zijn carrière – surrealisme

In 1926 heeft Magritte een aparte werk geschilderd, een schilderij *Le jockey perdu* (*De Verdwaalde Jockey*). Dit stuk is heel speciaal en heel belangrijk omdat dit het eerste surrealistische stuk is en we daaraan welbewuste poëtische ideeën heel goed kunnen zien. En dat is de aanwezigheid van iets mysterieus en onbekend. Het is heel interessant dat hij 14 jaar later opnieuw een bijna identiek schilderij heeft geschilderd. Dit werk heeft zijn richting in de toekomst bepaald. Met deze stijl van zijn werk heeft hij zijn hele leven gevuld. In die tijd was het maar heel belangrijke doorbraak in zijn carrière omdat tot die tijd heeft hij verschillende stijlen uitgeprobeerd en veranderd. De enige wat heeft hij tot die tijd systematisch gedaan waren collages.

Hier vind ik heel belangrijk om te vermelden wat er aan deze verandering in zijn carrière voorafging. Het was de ontdekking van het werk van een andere beroemde schilder Giorgio de Chirico, namelijk een schilderij *The song of Love*. Magritte heeft dit slechts een jaar of twee eerder ontdekt in het tijdschrift *Valori Plastici*, die een van werken van Chirico heeft getoond. Zoals bij futurisme kwam dit toevallig maar had het

enorme invloed op zijn carrière. In dit stuk heeft hij het overwicht van poëzie op schildering herkend. Op dit schilderij, dat trouwens heel surrealistisch lijkt, zijn er enkele gebouwen, waarop een buste, een rubberhandschoen en een kogel te zien. Het is heel interessant dat Chirico dit werk al in 1914 heeft geschilderd maar dat André Breton het *Manifest van het surrealisme* pas tien jaar later in 1924 heeft geschreven. Wat Magritte toen zo interessant heeft gevonden, was die vrijheid en bevrijding van de neerslachtigheid van academische schildering. Hij heeft ontdekt dat schildering kan ook iets meer zijn dan een gewoon “mooi plaatje”.



Le Jockey perdu (1926)

Na deze bevinding heeft hij de schilderij *Le jockey perdu* geschilderd. Magritte nam het “metafysische element” van Chirico over en gebruikte het in zijn volgende werk. De jockey zelf bevindt zich in het bos, waarin zijn bomen, die op witte schaakstukken lijken maar op welke zijn stukken van muzieknoden. Deze elementen verschijnen ook in andere werken van Magritte, bijvoorbeeld in het schilderij *L’Annonciation*. Soms gebruikt hij stukken van muzieknoden van beroemde liedje *Jingle Bells*. Dit kan men ook een collage noemen. De andere versie van dit werk is *Le joueur secret* (De geheime speler). In deze schilderij zien we net als in *Le Jockey perdu* zulke schaakstukken in plaats van bomen of zoals het Magritte noemt *bibloquet*-een soort van kegel. In een soortgelijke omgeving bevinden zich twee mannen die een onbekend spel spelen. Deze kegel komt ook op een ander schilderij voor namelijk *La traversée difficile* (De Moeilijke Overtocht). In dit stuk staat deze kegel centraal en op zijn top staat een menselijk oog. Over dit kegelvormige object heeft hij geschreven:

Groeiend van de aarde naar de zon, is een boom een beeld van bepaald geluk. Om dit beeld waar te nemen, moeten we onbeweeglijk zijn zoals de boom. Als we in beweging zijn, is het de boom die de kijker wordt. Het is getuige, evenzeer in de vorm van stoelen, tafelen en deuren, tot het min of meer verontruste kijker van ons leven. De boom, die een kist is geworden, verdwijnt in de aarde. En wanneer het wordt omgevormd in vuur, verdwijnt het in de lucht. (Geciteerd naar Gablik 1972: 27)

Het is heel waarschijnlijk dat deze *bilboquets*, die ook in andere werken van Magritte verschijnen door Chirico zijn geïnspireerd. Hoewel Chirico geen kegels gebruikte, verscheen vaak in zijn werken het motief van mannequins. Ook zijn broeder Alberto Savinio heeft een toneel geschreven over het hoofd karakter, een man zonder stem, zonder ogen of gezicht. Magritte heeft dit motief ook in andere werken gebruikt zoals *L'homme de la mer* (De Man van de Zee) en *La statue volante* (Het vliegende beeld). Hierin heeft hij een figuur zonder hoofd geïllustreerd en later kwam van dit idee de zo beroemde man met bolhoed, die ook vaak zonder gezicht is.

Na nader onderzoek van de al genoemde schilderij *La traversée difficile* van 1926 is heel duidelijk dat dit stuk is iets als een voorspelling van zijn toekomstige werk. In deze schilderij zien we meerdere voor Magritte zo typische elementen zoals ramen, vogels of een motief van een beeld in beeld. Dat komt ook van Chirico zijn metafysisch interieur maar deze aansluiting en idee komt van Magritte zelf. In deze periode toen Magritte heel geïnspireerd door Chirico was, heeft hij net als Chirico desoriëntatieve en emotionele perspectieven gebruikt en meerdere objecten die hij dichtbij naast elkaar heeft geplaatst. Dat waren de elementen die een wereld van co-existentie onbegrijpelijke realiteit hebben gemaakt.

Het is ook heel interessant in hoeveel schilderijen hij deze Jockey perdu heeft gebruikt. Andere voorbeelden ervan zijn *La colère des Dieux* (De woede van de goden) en *L'enfance d'Icare* (De jeugd van Icarus). Heel interessant en misschien ook wat onverwacht is, het feit dat bijna 40 jaar later schildert hij een vrouw in een formeel ruiterkostuum (Carte Blanche, 1965). Ook in dit werk zoals bij *Le Jockey perdu* of andere werken van Magritte, is het beeld verdeeld in meerdere overlappende

fragmenten. Dit benadrukt zo het typische conflict tussen realiteit en illusie, dat hem in zulke grote mate heeft gefascineerd.

In deze zo belangrijke periode in de jaren twintig van de twintigste eeuw ervaarde Magritte een heel productieve periode. Hij had veel ideeën voor schilderen, wat kunnen we ook in zijn werk van deze periode zien. In deze schilderijen kan men ook bemerken dat bijna alle elementen die in zijn toekomstige werk voorkomen en die zo typisch voor Magritte zijn, al aanwezig zijn. Dat Magritte in deze periode heel productief was, bewijst ook het feit dat bijna elke dag heeft hij een nieuwe werk geschilderd. En in deze periode, namelijk in 1927 had hij ok zijn eerste eigen tentoonstelling in de Galerie Le Centaure in Brussel. Naast zijn al genoemde werk *Le Jockey perdu* verschenen op deze tentoonstelling schilderijen *La traversée difficile*, *Les signes de tout*, *L'assassin menacé*, *L'aube à Cayenne*, *La statue volante* en *La naissance de l'idole* en ook het dozijn collages. Hoewel deze tentoonstelling maar een klein succes had, was belangrijk dat de eigenaar van de galerie P.G. van Hecke hem financieel begon te ondersteunen.

Heel essentieel was voor Magritte ook de ontmoeting met andere Belgische surrealisten, in de meest gevallen surrealistische schrijvers. Dat waren Paul Nougé, Camille Goemans, Marcel Lecomte en Louis Scutenaire. Heel interessant is ook de wijze waarop ze elkaar hebben ontmoet. Scutenaire heeft in 1926 een paar “automatische gedichten” naar Goemans en Noégé gestuurd. Het zou niet raar zijn, maar in die tijd kenden ze elkaar niet. Nougé wist niet wat de bedoeling van de auteur van gedichten was. Daarom is hij naar het adres van Scutenaire gegaan en ze onmiddellijk vrienden zijn geworden. Na deze gebeurtenis heeft Nougé Scutenaire aan Magritte en andere surrealisten voorgesteld.

Iets later verlaat Magritte Brussel en gaat naar Parijs (1926). Hij vestigde zich in de buitenwijk Perreux-sur-Marne. Magritte wilde de surrealistische groep in Parijs beter leren kennen. Hij ontmoet hier André Breton en Paul Eluard. De surrealisten in Parijs verschilden van de surrealisten in Brussel vooral in hun politieke betrokkenheid. Ze zijn tot de Communistische Partij toegetreden en ze behoorden tot extreem Links. De reden ervoor was dat ze wilden een betekenis tot hun protest geven en iets te veranderen.

Maar de surrealisten onder Breton lijken soms als fanatieke activisten. Aan de andere kant waren de Belgische surrealisten niet politiek betrokken. De enige uitzondering was in 1945 toen Magritte tot de Belgische Communistische Partij is toegetreden.

2.7 Motieven van Fantômas en Maldoror

In de jaren twintig van de twintigste eeuw was de serie *Fantômas* een heel populaire thriller, die eerst in een vorm van boek in 1913 is verschenen en daarna kwam hij ook naar de bioscoop. In Parijs was deze film vooral in deze periode heel populair. Het was vaak gebruikte held en ook een motief in de meerdere kunstwerken. Een andere inspiratie voor enkele surrealisten en ook voor Magritte waren gedichten van de dichter Lautréamont, die een voorganger van surrealisten was. Het was een Franse auteur, die in Uruguay is geboren als de zoon van een consultant. Toen hij 24 jaar oud was, is hij gestorven. In die korte tijd heeft hij een relatief groot werk geschreven, namelijk *Les Chants de Maldoror* (De gezangen van Maldoror). Het is een gedicht in proza. Deze werk is voor surrealisten een soort Bijbel geworden.

Het gaat over de hoofdfiguur Maldoror, die sadistische neigingen samen met seksuele verlangens heeft. In zijn innerlijk is veel woede maar ook angst. Hij ziet het leven als een grote mutatie van mens en dier. Hij zelf verschijnt soms als een monster, iets tussen mens en dier in. Zijn identiteit veranderde altijd. Er zijn echter enkele gelijkenissen tussen Maldoror en het personage van Fantômas. Beiden waren een personificatie van kwaad en het mysterie en beiden waren heel listig.

Uit deze perioden kwamen ook beroemde schilderijen met personen die een doek over het gezicht hebben (*L'histoire centrale*, *Les Amants*). Een van de mogelijke verklaringen is dat deze personages onder indruk van de figuur Fantômas zijn ontdaan van hun identiteit net als Fantômas. Een tweede mogelijke verklaring is dat deze personen met een doek over het gezicht zijn moeder vertegenwoordigen, die met een doek over haar gezicht in de Sambre is gevonden. Magritte heeft eigenlijk ook een schilderij geschilderd waar Fantômas zich centraal in de schilderij bevindt maar hij heeft dit stuk nog later gemaakt (*Le retour de flamme*). Het was niet enige geval dat

Magritte geïnspireerd werd door de bioscoop. In zijn werk *L'homme au journal* zijn er zelfs vier kleine beeldjes te zien waar bijna hetzelfde afbeelding van een kamer is met een man die kranten leest. Het lijkt als een beelden op een film. Zulke concepten zien we ook later bij werken van Andy Warhol.

In 1926 heeft Max Ernst een boek geschreven namelijk *Histoire Naturelle*, waarin zich enkele beelden bevinden, die hij met de techniek van frottage heeft geschilderd. Hij heeft deze techniek bedacht. Zoals vroeger in de tekst gezegd is het een techniek wanneer men door gebruik van enkele reliëf textuur en bijvoorbeeld een potlood over de textuur wrijft en daarna verschijnt op papier het patroon van de textuur. Deze techniek was heel populair vooral onder surrealisten. Magritte heeft echter niet zo veel frottage in zijn werken gebruikt maar meerdere keer heeft hij in zij werk wel texturen gebruikt, vooral de textuur van hout zoals in *Le démon de la perversité* en *Découverte*. In de laatste genoemde verschijnt de textuur van hout op het lichaam van een vrouw.



Découverte (1928)

2.8 Magritte en andere surrealisten in Parijs

Hoewel Magritte door surrealistische kunst was gefascineerd, waren zijn contacten met andere surrealisten niet zo nauw. Hij was het niet eens met hun methoden en hun gekunsteldheid. Ook hun idee van voorbedachte dromen, drugs en magie beviel hem niet goed. Daarom is hij na drie jaren in Parijs terug naar Brussel gekomen. Helaas was de galerie van Goemans, die vroeger Magritte ondersteunde, failliet gegaan.

Hij vond ook de sterk anti-katolieke houding van Breton onaangenaam. Bij een ontmoeting van surrealisten waar ook Georgette was aanwezig, droeg ze haar ketting met een kruisje waarover Breton onaangename opmerkingen heeft gehad. Maar toen hij opnieuw in Brussel was heeft hij meerdere surrealisten ontmoet, die later zijn vrienden zijn geworden. Dat waren bijvoorbeeld Paul Colinet, Marcel marien, Achille Chavée, Raoul Ubac en Jacques Wergifosse.

2.9 Het gebruik van woorden in het werk van Magritte

Naast alle technieken in de beeldende kunst heeft Magritte iets speciaals gebruikt wat niet vaak in schilderkunst is te zien. En dat zijn woorden. De woorden en ook de taal zelf staan dicht bij de vragen van filosofie, die de analyse van de kracht en de grenzen van het menselijke denken bevat. Deze filosofische houding neemt ook Magritte in zijn werken aan. Deze schilderijen met woorden heeft hij vooral tussen de jaren 1927 en 1930 gemaakt. In totaal heeft hij rond veertig van zulke werken geschilderd maar helaas zijn er alleen 36 werken behouden gebleven. Deze kunnen in drie categorieën worden verdeeld volgens abstractie en vorm van woorden. Tot de eerste categorie behoren schilderijen behoren, die naast het woord ook een concreet ding of mens weergeven. De tweede categorie betreft werken die naast een woord iets abstracts of semi-abstracts tonen en tot de laatste categorie zou stukken behoren, die beide objecten bevatten.

In de eerste categorie inhoud zeker de eerste woord-schilderij en dat is *L'interprétation des rêves* (1927) waarop we zoiets als een raam met vier verdelingen kunnen zien en in elk deel bevindt zich een object met een woord er beneden. De tweede woord-schilderij is waarschijnlijk *La table, l'ocean et le fruit* die uit hetzelfde periode komt. Het volgende jaar in 1928 heeft hij *Le paysage fantôme* geschilderd, die behoort tot de beste woord-schilderijen. Daar zien we een vrouw en in het midden van de schilderij en ook van het gezicht is een woord "montagne" (berg) geschreven.



Le paysage fantôme (1928)

De volgende stukken heeft hij volgende jaar geschilderd waaronder was ook het beroemde schilderij van een pijp, *The treachery of images* (1929), was met de woorden “Ceci n’est pas une pipe”. Dit schilderij was al in zijn tijd heel bekend. Ook Salvador Dalí die in die tijd Parijs heeft bezocht vond dit een prachtige stuk en heeft daarover veel gepraat. Maar Magritte heeft deze stuk eigenlijk nog vier jaar later tentoongesteld in het Palais des Beaux-Arts in Brussels en twee jaar later in Antwerpen en La Louvière. Het moest heel groot succes zijn omdat hij een paar jaar later in 1936 in de volgende eigen tentoonstelling in het Palais des Beaux-Arts in Brussels een allusie daarop heeft gemaakt. Het was een schilderij met een kaas erop waar benden was een zin geschreven “This is a piece of cheese”. Intussen heeft Magritte het originele stuk *La trahison des images* nergens laten zien tot een tentoonstelling in New York in 1954.

2.10 De verandering van zijn stijl

Als er over de kunst van Magritte wordt gepraat, denken mensen meestal aan zijn surrealistische schilderijen met een man met een bolhoed of aan de zo beroemde variaties van afbeeldingen met de hemel. En dat is heel begrijpelijk omdat hij, behalve in zijn kubistische en futuristische periode aan het begin van zijn carrière, het grootste deel in zijn leven zulke surrealistische stukken heeft gemaakt. Niet veel mensen echter weten dat in 1942 hij ook in impressionistische stijl heeft geschilderd. Het was een korte periode wanneer hij in deze stijl zijn stukken heeft gemaakt. Een poging om zijn stijl te

veranderen heeft hij ook vijf jaar later gedaan maar deze heeft hij opnieuw een eigen stijl gemaakt een soort van karikatuur van het fauvisme.

Magritte had zijn impressionistische periode in de jaren veertig rond de tijd van de Duitse bezetting van België (1940-1944). Het was een vorm van weerstand tegen de abnormale psychologische condities en de sfeer die toen heeft geheerst. Hij bedoelde het als een vorm van straal van licht in dit deze donkere periode. Hij wilde vreugde terug naar leven brengen in de vorm van kunst. Dit was in overeenkomst met zijn opvatting van kunst als een middel van mogelijke verandering in het leven van mens. In tegenstelling tot zijn eerdere werk waar hij meestal zijn benauwdheid, trauma en angst heeft uitgedrukt door gebruik van donkere kleuren en motieven, wilde hij deze keer positivisme en vreugde geven. Daarom zocht hij voor een manier om dit te doen. Toch is in zijn werken zijn zo typische provocatie gebleven.

Magritte heeft geschreven:

De Duitse bezetting betekende het keerpunt in mijn kunst. Vóór de oorlog drukten mijn schilderijen angst uit, maar de oorlogservaringen hebben me geleerd wat belangrijk is in de kunst door charme uit te drukken. Ik leef in een zeer onaangename wereld, en mijn werk is bedoeld als een tegenoffensief. (Geciteerd naar Gablik 1972: 150)

Hij wilde door deze positieve schilderijen een hetzelfde effect hebben zoals door zijn rusteloze en droomachtige stukken. In deze periode in de jaren veertig toen hij dit soort van werken geschilderd, heeft hij lichte en heldere kleuren gebruikt samen met wervelende penseelstreken. De werken waren meestal heel sensueel en erotisch, er verschenen meestal ook naakte vrouwen. Van deze periode komen ook meerdere landschappen maar ook in vrolijke kleuren. Magritte, die wilde door zijn kunst een positieve invloed op de stemming van mensen hebben, kreeg daarvoor echter kritiek. Ze kritiseerden dat hij werken van Renoir heeft benut. Er is zeker de invloed van Renoir in zijn stukken te zien maar die hij meer als inspiratie heeft gebracht. Hij was echter niet enige schilder, die door Renoir werd geïnspireerd. Ook De Chirico heeft in zo'n stijl van Renoir geschilderd.

Magritte ook hield niet van eentonigheid en wilde zijn stijl veranderen maar niet zijn opvatting van de wereld. Hij had genoeg van precieze techniek en alles netjes te maken. Na de impressionistische periode kwam de Vache periode. Deze was echter heel korter en duurde alleen twee weken. Magritte heeft de naam zelf verzonnen. Hij heeft het woord *fauve* (fauvisme) wat in het Frans *wild beest* betekende door *vache*, vervangen die *koe* betekent. Door deze schilderijen wilde hij de mensen in Parijs te ergeren. Hij vond hun specifiek smaak van kunst en een beetje zelfvoldaan. Daarom schilderde hij elke dag een nieuwe schilderij zonder censuur van zijn ideeën. De werken waren vaak heel agressief en erotisch en door boos penseelwerk probeerde hij fauvisme parodiëren. Enkele werken die van deze periode komen zijn *La caillou*, *Le Suspect* en *L'arc-en-ciel*. Vijftien stukken zijn in de Galerie du Faubourg in Parijs tentoongesteld en het was een groot schandaal. Bij deze tentoonstelling heeft hij samen met Louis Scutenaire gewerkt. Het publiek maar ook de critici vonden stukken van “Vache periode” te vulgair en ze vonden dat hij als Renoir heeft geschilderd maar hij geen Fransman was. Wat misschien even meer interessant is, is het feit dat ook de surrealisten zelf heel kritisch waren. De meerderheid heeft gevonden dat de “oude” werken van Magritte beter waren. Dit alles was voor Magritte een soort van experiment met inwoners van Parijs maar aan het eind heeft hij het publiek geliefd en hij keerde terug naar zijn originele stijl. Een grote rol speelde hier het feit dat ook Georgette zijn “oude” stukken veel mooier vond.

Hij is de rest van zijn leven in Brussel gebleven en hij ging verder met het schilderen van surrealistische stukken. In zijn werken, die hij in de loop van jaren heeft geschilderd, verschenen vaak hetzelfde thema's, bijvoorbeeld zwevende stenen en beeld in beeld motief. Vaak gebruikte hij ook niet-levende objecten, waarvan hij vervolgens een levende wezens heeft gemaakt. Hij heeft deze objecten aan zijn stijl aangepast. Iets soortgelijks heeft hij ook met al bestaande beroemde schilderijen van andere schilder gedaan zoals met een beroemde schilderij van Edouard Manet *Het Balkon* waar hij drie figuren met drie doodskisten heeft vervangen. Dat was zijn stijl met het gebruik van grap en ironie samen met zijn originaliteit.

In dezelfde geest begon hij later in zijn carrière ook beeldhouwwerken ontwerpen. Hier heeft hij ook zijn gevoel voor humor niet weggelaten. Zijn eerste pogingen in de beeldhouwkunst waren geschilderde bustes, die heeft hij tijdens zijn tentoonstelling in het Palais des Beaux-Arts in 1933 laten zien. Het ging om enkele gipsen afgietsels van twee dodenmasken van Napoleon (*L'avenir des statues*, 1931) en een miniatuur reproductie van Venus van Milo, die hij op verschillende manieren heeft geschilderd. Bij werken van Magritte is heel interessant dat hij hetzelfde stukken en motieven in meerdere werken gebruikte. Rond deze tijd begon hij met schilderen van flessen. In 1940 heeft hij verschillende flessen (van wijn, likeur, enz.) met verschillende motieven geschilderd, drie flessen heeft hij bijvoorbeeld met parodie van kubistische werken versierd. Twee heeft hij *Un Picasso de derrière les fagots* (1950) genoemd.

Wat “echt” beeldhouwwerk betreft, probeerde hij later in zijn carrière echte standbeelden te beeldhouwen, maar ook deze keer heeft hij het maar alleen ontworpen en daarna zijn deze standbeelden in een fabriek gemaakt. Namelijk heeft hij enkele van zijn schilderijen naar de Gibiesse gieterij in Verona gestuurd en daarna toen het klaar was heeft hij enkele veranderingen gedaan. Zulke stukken waren bijvoorbeeld *Madame Récamier*, die ook tegenwoordig in Magritte museum in Brussel is te zien. Het gaat om een van Magritte favoriete motieven, namelijk doodkist op een ligbank. Het bronzen gietstuk heeft Magritte ook ontworpen maar is pas na zijn dood gemaakt. Een van deze bronswerken is ook een stuk genoemd *Mona Lisa* (1967), dat groot succes heeft gehad.

Hetzelfde jaar in 1967 stierf hij aan alvleesklierkanker. Toch kunnen we zijn werk zien in de galleries in de hele wereld. Vooral in België, waar hij ook zijn eigen museum heeft (Magritte museum). Zijn werk is special dankzij zijn uitzonderlijke stijl en hij behoort ook tot de grootste surrealistische kunstenaars van alle tijden.

3. Andere surrealistische schilders in België

3.1 Paul Delvaux (1897-1994)

Deze Belgische schilder werd beroemd door zijn schilderijen van naakte personen. Net als Magritte, is hij door Giorgio de Chirico beïnvloed. Hij wordt geassocieerd met de surrealistische stroming hoewel hij zich zelf meer als een schrijver van een “poëtisch realisme” heeft beschouwd.

Paul Delvaux is in het kleine dorp Antheit in Wallonië in België geboren. Zijn vader was een advocaat en hoewel Paul sinds zijn jeugd jaren door kunst gefascineerd was, wilde zijn familie dat hij een architect werd. Daarom studeerde hij aan Académie Royale des Beaux-Arts, namelijk volgde hij de schilderlessen van Constant Montald, evenals Magritte. Tijdens zijn studie heeft hij vooral landschappen geschilderd en tussen jaren 1920 en 1925 heeft hij rond tachtig schilderijen geschilderd. In 1925 had hij zijn eerste solotentoonstelling.

In de jaren twintig en begin van de jaren dertig is hij door het expressionisme beïnvloed, namelijk door de Vlaamse kunstenaars Constant Permeke en Gustave De Smet. Dan veranderde hij opnieuw zijn stijl rond de jaren dertig toen hij de metafysische kunst van beroemde schilder en voorloper van surrealisme Giorgio de Chirico ontdekte. In die tijd is hij ook geïnspireerd door een bezoek aan het Spitzner Museum, een museum van medische curiositeiten, skeletten en een mechanische Venus figuur. In de volgende jaren heeft hij hieruit inspiratie gehaald samen met de motieven van werken van René Magritte, zoals het gebruik van dagelijks leven.

In 1938 heeft hij aan een tentoonstelling in Parijs, de Exposition Internationale du Surréalisme deelgenomen. Deze is door Marcel Duchamp georganiseerd. Enkele maanden later heeft hij een soortgelijk evenement in Amsterdam bijgewoond, dat werd georganiseerd door André Breton en Paul Éluard. Hij heeft later ook in Londen zijn werken tentoongesteld. Ook is hij in Italië geweest waar hij ook een prijs heeft gewonnen. Tussen jaren 1944-1945 heeft hij zijn eerste retrospectieve tentoonstelling in het Palais des Beaux-Arts in Brussel gehad. Hij heeft ook met andere kunstenaars samengewerkt zoals Jean Genet, voor wie heeft hij een design voor zijn toneel Adame

Miroire. Hij heeft ook beelden geschilderd voor een gedichtenbundel van Eluard. Verder is hij in 1949 ook een professor aan Ecole Supérieure d'Art et d'Architecture in Brussel geworden en tot 1962 is in deze positie gebleven. Van professor is hij dan directeur van Académie Royale des Beaux-Arts of Belgium geworden (1965-1966). Van deze tijd komen ook zijn eerste litho's. Zijn werken werden dan in meerdere musea tentoongesteld, namelijk in het Palais des Beaux-Arts in Lille in 1965, aan het Musée des Arts Décoratifs in Parijs in 1969 en het Museum Boymans-van Beuningen in Rotterdam in 1973. Heel interessant is ook het feit dat zijn schilderijen ook buiten Europa zijn, in Azië, namelijk in Japan in het National Museum of Modern Art in Tokyo en the National Museum of Modern Art of Kyoto in 1975.

Voor zijn werk is heel typisch dat bij hem alles realiteit is maar in dezelfde tijd zijn zijn schilderijen zoals een droom. Vaak bevinden in het centrum van zijn beelden mysterieuze scènes met personen. Delvaux heeft in zijn schilderscarrière vooral naakte vrouwen geschilderd, die als gehypnotiseerd in de verte zijn. Vaak is bij deze scènes ook een treinstation of ze zijn in de buurt van klassieke gebouwen. Naast deze verschijnen in werken van Delvaux ook vaak skeletten, man met bolhoed en de beelden van Jules Verne. Deze motieven zijn in zijn schilderijen tijdens zijn hele leven gebleven. Wat kunststromingen betreft, is hij door het impressionisme, het expressionisme en het surrealisme beïnvloed.

Om zijn stijl beter te begrijpen is het goed om naar een concreet werk te kijken. Als we bijvoorbeeld naar zijn werk *De slapende Venus* (1944) kijken, zien we in het midden van de schilderij een liggende Venus en rond haar bevinden zich klassieke gebouwen uit de oudheid. In de voorgrond is een skelet te zien en achter de Venus staat een vrouw met een hoed en een zwart-rode jurk. Aan de rechter kant zien we boven de maan en iets meer beneden een paar witte paarden, die een deel van het gebouw kunnen zijn. In het hele beeld zien we enkele naakte vrouwen en het lijkt of ze met hun armen omhoog oom hulp vragen. Deze hele scène lijkt als uit een droom uitgeknipt. Als men aandachtig naar de stuk *De slapende Venus* van Delvaux kijkt, is de invloed van René Magritte heel zichtbaar. Het is vooral door atmosfeer van de schilderij.



Paul Delvaux, De slapende Venus (1944)

Heel interessant is ook een andere stuk van Delvaux en dat is *De vrouw voor de spiegel* (1948). In dit stuk zien we een vrouw in de mooie kleding en netjes kapsel, die in een kamer voor de spiegel zit. Maar in plaats van gewone reflectie van deze vrouw in de spiegel, weerspiegelt een naakte versie van haarzelf.

3.2 Jane Graverol (1905–1984)

Jeanne (Jane) Caroline Graverol was een beroemde Belgische surrealistische schilderes. Ze is in 1905 in Ixelles geboren. Haar ouders Alexandre Graverol en Anne Marie Lagadec waren van Frankrijk naar België gekomen voor haar geboorte. Ze heeft het schildertalent van haar vader geërfd die ook een schilder en graveur was. Maar zijn decadente stijl van leven heeft hem tot bankroet gedreven. Hij heeft echter Anne Marie ontmoet en ze besloten om samen verder naar België te gaan. In België ging hij door met de schilderen, hij heeft eigenlijk handboeken geïllustreerd. Hoewel haar vader heel artistiek wat betreft haar opvoeding was, was hij ook heel autoritair. Desondanks voelde Jane vanaf haar jonge jaren een grote bewondering voor haar vader. Hij was echter helemaal niet perfect. Hij hield van luxe dingen wat ook een van de redenen voor financiële problemen was. Het feit dat ze redelijk fatsoenlijk leefden was te danken aan haar moeder en haar zuinigheid.

Vanwege de bourgeois achtergrond van haar vader Alexandre is haar opvoeding aan het Institut de l'Enfant-Jésus in Etterbeek toevertrouwd. Voor Jane was het echter een hel en zijn enige uitvlucht was haar droomwereld. In 1919 begon Jane met muziek aan het Conservatorium, namelijk met pianolessen. In deze tijd werd ook een tekenschool in Ettenbeek geopend en haar vader heeft Jane ingeschreven. Het was een groot succes, al in het eerste schooljaar heeft Jane drie prijzen gewonnen en het volgende jaar heeft ze al twee eerste plaatsen gekregen. Om haar talent en enthousiasme voor kunst te ondersteunen, nam haar vader Jane mee naar verschillende tentoonstellingen en concerten. Ze heeft ook de magie van literatuur ontdekt. Zijn favoriete auteurs waren Charles Baudelaire en Stéphane Mallarmé, die poëzie hebben geschreven, Edgar Poe en Jules Verne en hun fantasieverhalen. Ze hield ook van de zwarte romantiek van de Belg Joris-Karl Huysmans en in afwezigheid van haar vader las ze graag ook de liefdesverhalen van Emile Zola.

Maar later doken opnieuw financiële problemen in haar familie op. Daarom besloot zijn vader in 1921 om de piano te verkopen. Dat was voor Jane een helemaal traumatische gebeurtenis toen ze haar geliefde instrument hebben weggebracht. Het was echter wel begrijpelijk omdat muziek, lezen en tekenen haar vrienden waren. Als kind was ze soms eenzaam omdat ze geen broeder of zus had. Weliswaar had zij wel een broeder maar die helaas is gestorven toen Jane nog klein was. Dat was misschien de reden waarom ze een imaginaire vriendin, Ariane, heeft verzonnen. Ze heeft vaak met haar gesproken en ze heeft ook haar portret geschilderd maar dat heeft ze later vernietigd.

In 1921 begon ze aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Brussel te studeren. Maar dit is een toelatingsexamen voorafgegaan. Daarom heeft hij ze naar Jubelpark-museum gebracht als het onderdeel van voorbereiding voor haar toelatingsexamen. Ze heeft geslaagd en begon lessen van muurschilderkunst bij Constant Montald en Jean Delville te volgen. In het kader van deze lessen heeft ze onder andere de beroemde kunstenaar Marc Eemans ontmoet, die ook lessen van Montald volgde. In die tijd werd ze echter verliefd op de directeur van Academie Victor Horta. Het was echter alleen een tienerverliefdheid. Hij heeft haar naar de dierentuin

meegenomen. Ze heeft zich gerealiseerd dat ze een grote bewondering voor vogels had. Ze heeft in haar dagboek geschreven:

Mijn liefde voor de schilderkunst, mijn drang tot schilderen dank ik misschien wel aan de vogels. Ik bekeek ze in tuinen, in boeken, in musea. Ik zie zo voor mij het geel en blauw van de ijsvogel, het warme rood van sommige kaketoets. En als de nachtvogels mij fascineerden, dan niet zozeer om hun droevige blik maar wel om hun stille kleur waarin, voor mij, het grijs overheerste. (Chénieux-Gendron 2002: 11)

In 1925 begon ze piano en notenleerlessen aan de muziekschool volgen. Vanwege de financiële situatie van haar familie en haar verlangen om eigen tentoonstelling te organiseren begon ze in haar twintig jaar werken. Ze begon als een mannequin bij een grote kledingzaak in Brussel te werken. De afspraak was om acht defilés te meedoen. Maar omdat ze niet haar niet goed voelde tussen die alle vreemde blikken, richtte ze haar aandacht op haar gedachten en haar droomwereld. Buitenwereld heeft het als een vorm van arrogantie waargenomen. Daarom werd ze naar alleen drie defilés ontslagen. Maar ze heeft het niet zo gelaten. Ze wendde haar tot de rechtbank. De rechter heeft in haar voordeel beslist en ze kreeg geld voor alle acht defilés. Deze verhaal laat ons zien hoe doelbewust en sterk deze vrouw was. Met deze natuur is heel moeilijk om met haar conservatieve vader overweg te komen. Ze wilde haar ontdoen van de esthetische opvattingen van haar vader en dat lukte haar dankzij surrealisme.

Toch was het heel moeilijk om een artistieke carrière als een vrouw te hebben. Deze realiteit moest ze troosten zelfs voordat ze klaar met school was. Het gebeurde in 1925 toen naar haar atelier een amateur-verzamelaar is verschenen. Hij heeft haar gezegd dat ze moest een ander beroep zoeken. Hoewel ze haar naam na deze gebeurtenis veranderde naar Jane en zo heeft ze op haar schilderijen ondertekend, had ze twee jaar in 1927 later haar eigen tentoonstelling in Galerie Fauconnier in Brussel. Deze gebeurtenis veranderde haar leven. Op de eerste dag van tentoonstelling heeft ze een drieëndertig jaar oudere Louis Ortman ontmoet. In 1932 heeft ze hem getrouwd. Twee jaar later in 1934 is hun dochter Rosine geboren. Helaas zeven maanden later sterft haar man.

Nog voordat ze haar bij Magritte en de surrealistische groep heeft aangesloten, heeft ze E.L.T. Messens ontmoet. Ze heeft hem ook een van haar werken gegeven in 1936 als een uitdrukking van respect. Drie jaar later is ze opnieuw getrouwd. Deze keer met een cellist Guillaume Dortu. Ze hebben in Engeland getrouwd om de woede van haar vader te ontvluchten. Voor haar vader was het een schandaal dat ze met gescheiden man met twee kinderen had getrouwd. In hetzelfde jaar had ze een zoon Jean. Haar ouders wilde om haar dochter Rosine bij hen te gaan wonen vanwege oorlog en ook financiële situatie van Jane. Ze wilde het niet doen daarom hebben het haar ouders naar rechterbank gebracht. Helaas is Jane verloren en Rosine moest naar haar grootouders gaan wonen. Van deze tijd, toen Rosine vijf jaar oud was kreeg ze hetzelfde strenge en veeleisende opvoeding als haar moeder. Dit heeft de problemen tussen Jane en haar vader vergroot.

Gelukkig heeft Jane met Rosine in contact gebleven en ook de relatie met haar vader verbeterde. Aan de andere kant woonde Jean meestal met haar moeder en hij zag zijn vader heel sporadisch. Helaas was Dortu al in de eerste jaar van hun huwelijk met andere vrouwen bezig en ze heeft met hem uiteengegaan. Maar officieel hebben ze zich nooit gescheiden. Dat was moeilijke tijd voor Jane. Ze moest haar zoon alleen opvoeden dus ze had niet genoeg tijd voor schilderen. De enige schilderijen die ze in die tijd heeft gemaakt waren commerciële tekenopdrachten en soms heeft ze opdrachten als piano spelen gekregen.

Tijdens deze moeilijke periode in haar leven heeft ze haar emoties in haar dagboek uitgedrukt. In 1947 heeft ze in haar dagboek geschreven “*Dood van mijn vader-twee jaar later*” (Chénieux-Gendron 2002: 13). Meer emoties over de dood van haar vader vinden we daar niet. Misschien was het doordat de moeilijke relatie tussen Jane en haar vader, die heeft in de laatste jaren opnieuw verslechterd. In hetzelfde jaar is ook Horta gestorven. Dat heeft haar meer geraakt dat de dood van haar eigen vader.

Hij is heengegaan zonder te weten dat ik van hem gehouden heb en dat ik grote bewondering voor hem koesterde. Hij is een groot man - de vrouwen kunnen zijn smaak in twijfel trekken- wat niet belet dat hij voor de Belgische architectuur nieuwe wegen gebaand heeft. (Chénieux-Gendron 2002: 13)

In deze tijd is ze meer bezig met surrealisme. Ze heeft deelgenomen aan een lezing over André Breton. Ze vond dat haar oogpunt wat surrealisme betreft, verschilt van dat van André Breton. Ze vond het surrealisme als een mogelijkheid om de realiteit te kunnen ontvluchten maar voor Breton was het niet het geval. Het element, dat Jane heeft aangesproken was de droom. Maar de droom was in haar werken was anders dan in de werken van andere surrealistenaars. Haar dromen waren meer bewust.

Wat haar geloof en religie betreft was ze als protestantse opgevoed. Toen ze een meisje was, geloofde ze wel aan God. In de loop van tijd heeft ze echter ook haar meningen veranderd. Later kon haar waarneming van het wereld en geloof als een soort natuurfilosofie wordt aangeduid. Maar de kerk als instelling heeft ze bewust geweigerd. Dit houding is heel typisch voor kunstenaars uit de surrealistische beweging.

Een paar jaar later heeft ze besloten om in haar carrière een grotere stap te doen. Ze heeft een van de grootste persoonlijkheden van surrealistische schilderkunst uitgenodigd, namelijk René Magritte, om naar haar werken te kijken. Hij was geboeid door haar werken, vooral door de diversiteit, die zich erin bevond. Hij heeft haar aanbevolen om haar werken in Galerie Lou Cosyn in Brussel te tentoonstellen. Dit gebeurde in 1949 en een jaar later in 1950 vond deze tentoonstelling daar echt plaats. Dankzij dit evenement heeft ze de Brusselse surrealistenaars beter leren kennen. Magritte heeft haar daarna uitgenodigd om aan zaterdagavondbijeenkomsten deel te nemen en daar ontmoette ze Marcel Lecomte, Paul Colinet, Irène en Jean Scutenaire en Marcel Mariën. Ondanks het feit dat het een grote inspiratie naar haar werk gebracht, voelde ze zich aan de andere kant gefrustreerd dat ze nooit zo “groot” als deze personen zou worden.

In de volgende vier jaren van 1950 tot 1954 is ze met haar zoon bij haar man in zijn huis in Verviers gebleven. Omdat het een klein stadje is, probeerde Jane zich bezig te houden met kunst en ze begon regelmatig de lokale bibliotheek te bezoeken. Daar bemerkte haar een bibliothecaris André Blavier en ze zijn goede vrienden geworden. Jane heeft aan hem een idee voorgesteld om interessante mensen samen te brengen en over literatuur te spreken. Hij ondersteunde dit idee niet, vanwege de praktische dingen maar dat stopte haar niet. Ze heeft dit idee met de burgemeester besproken, die bereid

was om haar te helpen. Hij bood haar de kelder van de oude brandweerkazerne aan voor deze ontmoetingen en ze kreeg ook een startkapitaal van 2000 frank voor dit doel. Na dit goede nieuws werd Blavier wel overtuigd en samen richtten ze in 1952 een vzw op met Graverol als voorzitter.

Het geld, die hebben ze gekregen, gebruikten ze aan een stichting van een tijdschrift *Temps mêlés*. Dit tijdschrift bevatte vooral poëzie en speelse verbeelding. De organisatie van conferenties, filmvertoningen en tentoonstellingen was werk die meestal Jane heeft gedaan. Jean Cocteau, Franse dichter, romanschrijver, toneelschrijver, ontwerper en filmmaker heeft een lof geschreven. Hij vond het geweldig, zo'n initiatief te nemen en zo'n "club" op te richten met zo veel acties van alle soorten. In kader van hun acties hebben ze in 1953 ook een tentoonstelling van werken van Magritte georganiseerd. Bij deze gelegenheid is een special nummer van het tijdschrift *Temps mêlés* uitgegeven "*Le Calumet de la paix*". Jane heeft dan ook haar eigen werken tentoongesteld in de kelder van *Temps mêlés*. In hetzelfde jaar is het eerste boek over Jane en haar werk uitgegeven. Dit boek hebben de meerdere surrealistische kunstenaars geschreven, namelijk Paul Colinet, R.M. de Angelis, Irine, Marcel Lecomte, Marcel Mariën, Magritte, Louis Scutenaire en Geert van Bruaene.

In dit jaar heeft ze ook haar volgende liefde ontmoet, die aan haar geïntroduceerd was door Magritte. Het was Marcel Mariën. Zes jaren hebben ze samengewoond. Het is ook heel interessant dat in hetzelfde jaar Mariën zelfs Jane aan Paul Nougé heeft voorgesteld, die haar trouwe vriend is geworden. "*We begrepen elkaar in een woord, een stilte, voor een object, een blad, een hemel.*" (Chénieux-Gendron 2002: 14)

Wat zeker het werk van Jane ook heeft beïnvloed, is haar liefde voor reizen. Door de jaren heeft ze tientallen plaatsen bezochten, onder andere Frankrijk, Italië, Griekeland en ze is ook in Afrika en Amerika geweest. In de volgende jaar heeft ze na meerdere reizen samen met Nougé en Mariën een tijdschrift opgericht, namelijk "*Les Lèves nues*". Het ontwikkelde zich uit een conferentie over Vladimir Mariakovski, die in kader van *Temps mêlés* door Mariën werd georganiseerd. Ook het tijdschrift zelf was een idee van Mariën, Jane speelde hier de rol van administratief verantwoordelijke en ze

heeft ook met enkele illustraties bijgedragen. De bijdrage van Nougé was meer literair. Hij heeft hier teksten geschreven. Het tijdschrift was een groot succes en ze hadden afnemers van verschillende plaatsen in de wereld zoals Amerika (New York), Algerie, Frankrijk, Engeland en natuurlijk België. In deze jaren nam Jane geleidelijk afscheid van haar eerste tijdschrift *Temps mêlés* maar ze is gebleven in de positie van voorzitter ervan. Naast het nieuwe tijdschrift waarmee ze bezig was, was de reden ervoor dat ze Verviers heeft verlaten en naar Brussel is verhuisd.

In deze jaren ervoer ze de meest succesvolle periode van haar leven. Twee belangrijke personen speelden een grote rol in haar leven, namelijk Mariën en Nougé. Mariën, die bijvoorbeeld in 1955 haar eerste buitenlandse tentoonstelling heeft geïntroduceerd. In hetzelfde jaar heeft Paul Nougé zijn boek "*Un Portrait d'après nature ou l'histoire telle qu'on la crée*" uitgegeven waarbij hij de notities van Jane in poëtische wijze heeft bijgevoegd. Jane heeft ook een tekst tegen ondertekend een tentoonstelling van kunstenaars in het tijdschrift "*Les Lèvres nues*" die hun visie op olie-industrie hebben gegeven. Jane was niet enige die deze tekst heeft ondertekend. Naast Jane, Nougé en Mariën hebben deze tekst ook Paul Bourgoignie en Gilbert Senecaut ondertekend. Aan deze voorbeelden kunnen we de sterke band tussen Jane, Nougé en Mariën zien. Het was meer speciaal omdat Jane bijna nooit zulke teksten of pamfletten heeft ondertekend. In 1957 is ze opnieuw op een andere reis gegaan, deze keer om haar dochter in Congo te bezoeken. In 1958 heeft ze Mariën verlaten vanwege zijn losbandige levensstijl. In deze tijd heeft hij met de Belgische groep Phantomas samengewerkt in hun tijdschrift. Ze heeft namelijk illustraties ervoor getekend. Ze hield zich nog steeds bezig met meerdere activiteiten en aan het eind van het jaar 1958 toen de groep CIAFMA (het Centre International de l'Actualité Fantastique et Magique) en vervolgens hun tijdschrift *Fantasmagie* is opgericht, werkte Jane ook met dit tijdschrift samen en heeft ervoor ook illustraties getekend.

Hoewel Jane niet meer met Mariën heeft samengewoond, zijn ze vrienden gebleven. Dat is te zien ook in 1959 toen Mariën een zwart-witte film *L'imitation du cinéma* heeft gemaakt waar religie en seksualiteit samen zijn gepresenteerd. Helaas werd het na de eerste vertoning in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel verboden.

Desondanks werd de film ook in Luik, Antwerpen en Parijs vertoond. In Antwerpen is deze bijna niet gelanceerd maar dankzij Jane gebeurde de vertoning wel. De eigenaar van filmzaal in Antwerpen waar de film zou worden vertoond, was onder druk om de film daar niet te introduceren. Maar dankzij overtuiging van Jane, die eigenlijk geen Nederlands heeft gesproken, is het eindelijk wel gebeurd.

Bij de vertoning van de film in Parijs in de Galerie le Ranelagh in 1961 heeft Breton Jane aangesproken. Hij heeft haar schilderijen geprezen, die hij als reproducties heeft gezien. Ondanks deze enthousiaste reactie hebben deze twee niet zoveel contact gehouden omdat Breton vijf jaar later in 1966 is gestorven. Maar dat was niet de enige tragedie in het leven van Jane in die tijd. Ook de moeder van Jane is ondertussen overleden. In 1962 heeft *Temps mêlés* het tienjarige bestaan gevierd en bij deze gelegenheid hebben ze een tentoonstelling gehouden met werken van Jane. Daarmee wilden ze haar huldigen. Hetzelfde jaar heeft ze haar samenwerking bij het tijdschrift *Le Lèvres nues* beëindigd. Er werd een brochure met werken van Jane tussen 1956-1962 uitgegeven waarvoor Scutenaire het voorwoord heeft geschreven. Dit heeft een Franse echt paar Mirabelle Dors en Maurice Rapin geboeid, die vervolgens een tekst in een vlugschrift *La Tendance populaire surréaliste* aan Jane hebben toegewijd.

In hetzelfde jaar heeft Mariën een pamflet over Magritte getekend waaraan hij in naam van Magritte heeft gezegd dat hij niet meer zo veel reproducties van zijn werken zal verkopen en dat de werken zullen voor kleinere prijs worden verkocht. Maar het meest offensieve deel van dit pamflet was een illustratie van bankbiljet waar in plaats van het portret van Leopold I het hoofd van Magritte is verschenen. Daarvoor is hij naar politiebureau opgeroepen. Hij was echter niet enige die de consequenties van deze daad moest dragen. Omdat Jane met Mariën eraan ook heeft samengewerkt, werden haar relaties met Magritte verslechterd.

Jane heeft eigenlijk Mariën nooit laten gaan uit haar leven. In 1963 is Jane in de voetstappen van Mariën gegaan en samen hebben ze een reis naar Amerika ondernomen. Daar probeerden ze werken van Jane door te zetten maar zonder de resultaten die ze hebben verwacht. Na een bericht van Breton waar hij haar heeft aanbevolen om een contact met Marcel Duchamp op te nemen, is ze iets meer succesvol

geweest. Zijn vrouw heeft ze een geschikte galerie lieten zien en ook potentiële kopers vooral kunstverzamelaars.

Volgende jaren waren voor Jane niet de beste. Ze kon niet goed herstellen van de breuk van Marien en ze voelde zich eenzaam. Ook haar oude vriend Paul Nougé is in 1967 gestorven. Maar dit jaar is aan de andere kant ook iets positiefs in haar leven gebracht. In 1967 ontmoet ze tijdens haar tentoonstelling in Parijs de Franse psychiater, dichter, essayist en kunstverzamelaar Gaston Ferdière. Hij was ook de auteur van de eerste uitgaven van *Temps mêlés*. In Ferdière heeft ze alles wat ze vroeger zocht, gevonden. Hij is haar steun geworden in meerdere gebieden. Ze heeft bij hem de liefde en aandacht gevonden en ook financieel kon hij haar onderhouden. Ferdière is met Jane voor de rest van haar leven gebleven, hoewel het niet altijd makkelijk was.

In 1973 heeft ze samen met Guy Rosei gewerkt aan de dichtbundel *Les Divinités Naturelles*, waarvoor ze kleurige gravures heeft gemaakt. Jane heeft een jaar later in 1974 aan René de Solier gevraagd om een boek over haar oeuvre te schrijven. In de laatste jaren van haar leven werd haar werk door de ziekte van Parkinson beïnvloed. Dat heeft haar veel angst veroorzaken. Haar laatste tentoonstelling heeft plaats gevonden in 1984 in de Galerie Albert 1^{er} in Brussel gevonden. Jane is nog hetzelfde jaar in april gestorven.

3.3 Rachel Baes (1912-1983)

Rachel Baes was een Belgische kunstschilderes, die zowel Vlaams als Waals bloed had. Wat haar bloed linie betreft, was een van haar voorvaders de beroemde Jan Frans Willems, die een prominent lid van de Vlaamse Beweging was. Haar vader was de historieschilder Émile Baes (1879-1954), die echter ook koning Albert I in zijn atelier heeft geschilderd. Daarom heeft Rachel al haar kinderjaren in de kunstomgeving doorgebracht. Naast schilderen heeft ze ook andere kunsten geleerd. Ze heeft een klassieke opvoeding gekregen, namelijk speelde ze piano, sprak verschillende talen en droeg gedichten voor. Toen ze dertien jaar oud was, begon ze schilderen. Samen met haar vriendin volgden ze lessen bij Henriette Bossché. Ze verveelde zich hier en daarom

heeft ze liever in het atelier van haar vader geschilderd. Ze weigerde ook aan kunstacademie te gaan en begon met schilderen en tentoonstellen van haar werken, die niet alleen schilderen zijn maar ook enkele ontwerpen van kleding.

Toen Rachel jong was, is ze aan de journalist Robert Lerquin voorgesteld, die ze in 1931 heeft gehuwd. Iedereen verwachtte dat hij een veelbelovende carrière zal hebben. Hij schreef voor tijdschriften *Le Neptune d'Anvers* en *Le Vingtième siècle*. Het ging vooral om de artikelen over economie en politiek maar zijn specialiteit waren de buitenlandse reportages. Ondanks zijn geweldige carrière was huwelijk niet gelukkig. Het huwelijk was eigenlijk gearrangeerd. Ze woonden samen in Sint-Gillis. Hier heeft Rachel naar het voorbeeld van haar vader portretten geschilderd, vooral marines. Dankzij deze opdrachten had ze genoeg geld en ook tijd om te lezen, schilderen en haar vrienden ontmoeten. In haar salon ontving ze verschillende belangrijke persoonlijkheden vooral politici, schrijvers, maar ook buitenlandse diplomaten. Ze organiseerde niet alleen deze ontmoetingen maar ook bezocht ze andere vrienden. Tijdens een van deze diners heeft ze de leider van de Nieuwe-Ordebeweging, de veel oudere Joris van Severen ontmoet. Rachel was toen pas vierentwintig jaar oud. Ze werden onmiddellijk verliefd op elkaar. Hoewel ze zeker waren van hun liefde, was niet alles zo makkelijk. Haar huwelijk was ook een van de problemen. Dankzij dit huwelijk had ze materiële welstand en een zorgeloos leven. Tijdens deze periode had ze psychische problemen. De oorzaak was naast de ongelukkige liefde de dwang van haar man en haar familie, die ze dan verborgen hebben gehouden. Deze problematische situatie in een stroomversnelling en kwam een droevig eind. Van Severen is eerst gearresteerd door zijn interesse in politiek. Hij behoorde tot de extreemrechts en in 1931 heeft hij Verdinaso opgericht, een politieke beweging met Vlaams-nationalistische, fascistische en solidaristische richting. Intussen ging Rachel met haar vader en zus naar Parijs om het te bezoeken maar omdat Parijs in die tijd door de Duitsers werd gebombardeerd, zijn ze samen naar Bordeaux gevlucht. Daar kreeg ze in 1940 een bericht over de dood van Van Severen, die door Franse soldaten in zgn. Bloedbad van Abbeville werd gedood. Dit feit heeft Rachel sterk getroffen.

Na haar aankomst van Frankrijk begon ze opnieuw te schilderen. In 1942 heeft ze de zomertijd in de natuur met schilderen doorgebracht. Dit was het tijd toen ze heeft

beseft dat het is niet wat ze wil. Ze begon zich steeds meer in haar droomwereld te verdiepen.

In 1944 is ze van Lerquin gescheiden. Na deze scheiding woonde ze samen met de dichter en kunsthandelaar Hermann Touissant, een zoon van Fernard Touissant van Boelaere. Ze kende elkaar ook voor de oorlog en ze waren eerst goede vrienden. Dankzij zijn werk kende hij veel kunstenaars onder andere ook beroemde surrealisten. Hij was bevriend met de Brusselse surrealisten zoals Marcel Lecomte, Mesens en René Magritte. Hij heeft hem aan Rachel voorgesteld. Dankzij Touissant ontmoette Rachel nog meer bekende mensen die later haar vrienden werden. Hoewel hij Rachel op deze manier heeft geholpen was ook Touissant niet perfect. Hij zocht zijn geluk en comfort in drank en tabak.

De dichter Paul Eluard had ook een invloed op haar carrière. Dankzij hem kreeg haar werk meer aandacht ook in Parijs. Hij heeft een gedicht voor Rachel geschreven in zijn bundel *Poésie ininterrompue* en introduceerde ook haar tentoonstelling in de Galerie de Berri. Niet iedereen vond echter haar werk zo geweldig. Na een tentoonstelling heeft een criticus over Rachel geschreven als niet zo geïnspireerde dochter van een beroemde kunstenaar. Maar haar nieuwe werk was succesvol. Vanaf deze tijd begon ze steeds meer aandacht te krijgen. Enkele maanden later in 1947 is haar eerste monografie *21 peintures* geschreven. De tekst heeft Lecomte geschreven en in hetzelfde jaar heeft Magritte haar portret geschilderd met de titel *Shéhérazade*. Magritte probeerde haar ook meer bij surrealisten te brengen en heeft Rachel geholpen om meer aandacht te krijgen. Dankzij Magritte is ook een van haar schilderijen in een tijdschrift *Rhétorique* verschenen en ook een bijdrage in andere tijdschriften. Rachel optrad ook in huisfilmpjes van Magritte. Rachel wilde echter geen lid van een groep worden ze wilde vrij en zelfstandig zijn. Ze wilde schilderen alleen haar eigen dromen en ideeën.

Korte tijd later in 1951 is nog een andere monografie over Rachel gepubliceerd. Deze tekst, die Michel Ghelderode over Rachel heeft geschreven "*La Peinture mémoriale*" of "De schilderkunst van de herinnering" is ook volgens Rachel zelf de meest nauwkeurige. Dezelfde tekst werd bij haar tentoonstelling in de galerie Le Terrain vague in Parijs in 1956 gebruikt.

De echte doorbraak was haar expositie in de Galerie de Berri in 1951, waar haar werken van jaren 1947 en 1948 zijn tentoongesteld. Samen met haar andere monografie "*Empreintes*" zijn deze twee de middelen waardoor ze meer erkend is beschouwd. Dat heeft haar ook deuren geopend tot de surrealistische groep in Parijs. Vooral André Breton vond haar werk maar ook haar persoonlijkheid heel uitzonderlijk en heel sympathiek. Hetzelfde geldt ook voor Rachel. Hoewel Breton haar hielp met het vinden van goede plaatsen voor tentoonstellingen, ging deze samenwerking met Parijse surrealisten niet verder. Het was beperkt tot de informele ontmoetingen met Breton, Max Ernst, Benjamin Péret, Duprey, André Pieyre de Mandiargues, Wolfgang Paalen en Toyen, die een succesvolle Tsjechische designer voor de oorlog was en onder ander heeft ze veel boekbanden ontworpen. Hoewel ze met deze mensen meer gemeen had, wilde ze niet met geen kunstgroep of beweging geassocieerd worden. En dat gold niet alleen voor deze groep of beweging. Ze vond hen niet goed en ze gaf de voorkeur aan individualiteit dan aan massa. Het feit dat ze niet als lid van een groep beschouwd wilde worden, was ook de reden waarom de interesse in haar en haar werk bij Breton is gedaald. Ondanks dit feit heeft haar kunst haar bewonderaars bijvoorbeeld een kunstenaar De Radzitzky.

In de jaren vijftig heerste in Parijs de sfeer van jazz en van het existentialisme. Samen met Toussaint ontdekte Rachel de bohemien stijl van leven en ook mensen en groepen die er hebben toebehoord. Hoewel dit niet eigenlijk de hoofdinteresse van Rachel was, heeft het geleken dat Toussaint daar goed paste. Toussaint was eigenlijk niet de enige inspiratie voor Rachel. Zulke personen waren bijvoorbeeld de pianist Raymond Rihouey, Olivier Picard, en Franse schrijver en filmacteur François Valorbe (François de Vibraye). Heel belangrijk was de ontmoeting met de Frans-Belgische dichter, essayist en schilder Henri Michaux omdat hij haar in de wereld van hallucinogenen introduceerde. Hoewel Rachel zelf hallucinogenen nooit gebruikte, heeft de wereld van Michaux en zijn werken die hij onder invloed van mescaline heeft gemaakt haar gefascineerd. Het is weliswaar heel interessant omdat zoals vroeger gezegd, ze sterke weerstand voelde tegen abstracte kunst. Ze vond dat het een talentvolle vorm van kunst was maar zonder poëzie. Volgens Rachel is echter de verslaving van Michaux gekomen door het traumatische verlies van zijn vrouw in 1948.

In 1958 richtten onafhankelijke schilders en dichters een groep het Centre International de l'Actualité Fantastique et Magique (CIAFMA) op. De kunstenaars, die deze groep hebben opgericht zijn onder andere Aubin Pasque, Marc Eemans en Jean-Jacques Gailliard. Het gaat om surrealisten, die zelfstandig zijn omdat ze zich niet goed hebben gevoeld rond de belangrijkste surrealistische kringen en personen rond Breton of Magritte. Het is belangrijk voor deze kunstenaars om elke persoon gelijkwaardig te zijn. Deze groep bestond van mensen, die in het fantastische geïnteresseerd waren, namelijk in het vreemde, de droom, de symboliek en het esoterisme. Eerst vroeg Pasque Rachel om zich aan te sluiten bij de groep, maar vanwege haar weerstand tegen alle groepen heeft ze geweigerd. Pas na hernieuwd aandringen van Eemans en Gailliard is ze tot de groep toegetreden. Een van de redenen was dat CIAFMA geen formele beweging was, ze hebben geen manifesten geschreven en ze hadden ook geen strikt programma alleen een vage omschrijving. Daarom voelde Rachel zich niet beperkt door de groep. De groep hield zich ook niet bezig met politiek. En het belangrijkste doel creëren van fantastische kunst was toch iets wat ze al deed. Toch was ze niet zo betrokken bij de groep.

Dankzij haar meerdere succesvolle tentoonstellingen kreeg ze mettertijd relatieve bekendheid bij kunstgaleries. Maar omdat ze tot geen beweging behoorde, was het moeilijker om haar ergens te plaatsen. Naast de galeries in Parijs (Galerie de Berri, L'Etoile scellée en Le Terrain vague) heeft ze haar werken ook in Venetië en ook in het Brusselse Paleis voor Schone Kunsten tentoongesteld. Vooral dankzij de exposities in deze twee laatste genoemde steden kreeg ze meer bekendheid. In de tweede helft van de jaren vijftig veranderde ze het onderwerp van haar schilderijen. In 1957 heeft ze in Brussel een collectie van 19 schilderijen laten zien, waarin ze vooral Brugge heeft opgenomen. Toch is de dromerige sfeer van haar werk niet verdwenen. In deze tijd heeft Rachel ook met de schrijver Paul Léautaud samengewerkt op een tijdschrift *Journal Littéraire*.

In 1961 heeft ze in Parijs een serie van *Peintures historiques* tentoongesteld met de grootste nadruk op portretten van koningin Marie-Antoinette. Iedereen verwachtte een verwonderlijke respons. Naar tentoonstelling kwamen naast andere kunstenaars

vooral dichters en schilders ook andere belangrijke personages zoals de ambassadeur van België Henri Jaspar met zijn vrouw, de Mérodes, de prinses van Croy, de prinses van la Rochefoucauld, de barones Rotschild, François de Vibraye, Alice Cocéa, Françoise Sagan, Renée Maeterlinck, Hellens Cocteau, André Maurois en Raymond Queneau. Dat was bijna hoogste punt van haar carrière maar helaas moest ze nog tijdens de duur van tentoonstelling terug naar Brussel terugkomen omdat Touissant heel ziek was. Hij had terminale kanker. Ze is laatste dagen van zijn leven bij hem gebleven en heeft hem verzorgd.

Na de dood van Touissant zocht Rachel een stille plaats waar ze rustig kon schilderen. Ze heeft Brugge gekozen. Hier hadden invloed op haar enkele personages zoals Marcel Broodthaers. Hij was in haar werk geïnteresseerd en ook heeft hij haar gemaand om de pop-art cultuur te ontdekken. De andere belangrijke personen, die Rachel in deze periode ontmoette en die een invloed hadden op haar volgende ontwikkeling, waren de gravinnen Renée Maeterlinck en Consuleo de Saint-Exupéry. Beide waren ook weduwen. Renée was weduwe van de Belgische symbolist en Nobelprijswinnaar Maurice Maeterlinck en Consuleo was weduwe van de beroemde auteur van het boek *Le Petit Prince (De Kleine Prins)* Antoine de Saint-Exupéry. Rachel heeft Renée ontmoet tijdens haar vernissage van de cyclus de *Peintures historiques* in Parijs. Ze vond haar kunst uitstekend en vervolgens heeft ze haar aan haar vriendin Consuleo voorgesteld. Alle drie hebben met elkaar gemeen dat ze hun liefde in jonge tijd hadden verloren en ook waren ze alle drie kunstenaars. Renée was vroeger actrice en Consuelo beeldhouwster, schilderes en dichteres. Ze spoorde haar aan tot het verwerken van haar liefdesbrieven aan Van Severen en ervan een boek te maken.

En echt in 1965 heeft ze het boek *Une Ame*, die over haar relatie met Van Severen gaat gepubliceerd. De reacties op het boek waren echter heel verschillend. Aan de ene kant heeft ze felicitaties van verschillende mensen gekregen onder andere van Ernest Claes en Hendrik Brugmans, die de rector van het Europa-College was. Aan de andere kant is ze ervoor heel gekritiseerd en kreeg ze doodbedreigingen. Richard Cobbs heeft het boek in het gerenommeerde tijdschrift *Times Literary Supplement* op de voorpagina met de titel *anatomie van een fascist* gemarkeerd (Chénieux-Gendron 2002:

30). Wat de kunstwereld betreft en hun reactie, was de meest voorkomende reactie eigenlijk geen reactie en namelijk hebben ze dit thema gemeden. Dat gold bijvoorbeeld ook voor Magritte en Scutenaire. Degenen van de kunstwereld, die erover spraken, waren vooral neutraal. Dat heeft echter het gevoel van Rachel over *Une Ame* als iets negatief voor haar carrière niet veranderd.

Na de gemengde reacties op het boek keerde ze terug naar de wereld, die voor haar meer bekend en veilig leek en dat is schilderen en tentoonstellen. Ze heeft in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel opnieuw haar werken voor derde keer tentoongesteld. Deze keer heeft ze naast 47 schilderijen ok gouaches en aquarellen laten zien. Bij deze gelegenheid waren bijna alle beroemde en belangrijke surrealisten aanwezig, namelijk Magritte, Lecomte, Mesens, Patrick Waldberg en Broodthaers. Het was echter een van de laatste belangrijke evenementen van surrealisten. In de volgende jaren zijn Magritte en Lecomte overleden. Ze had echter ook nog andere tentoonstelling gedaan, deze keer in Antwerpen in 1967.

Hoewel ze haar mislukking in de vorm van *Une Ame* grotendeels heeft overwonnen, had het nog steeds invloed op haar leven. Vanwege deze gebeurtenis is haar sociale leven verdwenen. Vooral in de jaren zeventig, ging ze zelden op bezoek en ook heeft ze bijna niemand in haar thuis ontvangen. Haar hele dagen waren met schilderen en lezen gevuld. Wat heeft haar kunst in deze periode van haar leven was eenzaamheid en grote verlies van vele van haar vrienden (Cocteau, Eluars, Léautaud, Magritte, Lecomte, Geert van Bruaene, Toussaint, Mesens...). Deze tweede helft van haar leven werd daarmee beïnvloed. Eindelijk heeft ze ook haar eigen tv-documentaire beleefd. Het gebeurde in 1972 en deze tv-documentaire was in de vorm van interview over haar leven en haar kunst. Dit programma heeft veel positieve reacties gekregen. Dankzij dit is ze meer bekend onder gewone mensen geworden.

In 1976 had Rachel de laatste serie van haar tentoonstellingen. Een tentoonstelling is door Isy Brachot in Brussel georganiseerd en andere in galerie La Marée van Tom Gutt. Hoewel daar meerdere surrealisten kwamen, die ze een steun hebben getoond, is daar geen enkel stuk van Rachel verkocht. Dat was heel treurig eind van haar carrière.

4. Andere surrealistische schilders in Nederland

4.1 Willem van Leusden (1886-1974)

Willem van Leusden was een Nederlandse schilder, die eerst in Utrecht en daarna in een dorp Maarsen heeft gewoond. Hij kwam uit een Utrechts orthodox-calvinistisch gezin en in Utrecht heeft hij ook gestudeerd. Verder studeerde hij aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag en de Rijksakademie in Amsterdam. Dankzij zijn grote talent kreeg hij de koninklijke subsidie voor jonge kunstenaars voor drie jaar. Hij gaf ook lessen in de Burgeravondschool. Zijn vroege werken waren tekeningen van gotische kathedralen, die hij tijdens reizen door België en Frankrijk heeft bestudeerd.

In 1913 heeft hij zich in Maarssen, in huize Het Klokje gevestigd. Hij heeft in meerdere stijlen geschilderd, realistische maar ook abstracte schilderijen in de stijl van kubisme, futurisme, expressionisme en in zijn werk heeft ook traditie van De Stijl zich gereflecteerd. De reden ervoor was zijn vriendschap met de architect Gerrit Rietveld. Naast de meubelen in de stijl van De Stijl heeft hij ook architectonische maquettes gemaakt, die in de stijl van Rietveld zijn geweest. Hij probeerde ook een paar stukken in de richting van Russische constructivisme te maken. Het was in de jaren twintig. Hij kon ook goed werken met verschillende ets- en graveertechnieken. Hij heeft ook na de Eerste Wereldoorlog met zijn stadgenoot Jo Uiterwaal een tekenclub opgericht, waar jonge kunstenaars konden komen. Zo kwam hier eens tijdens ook Moesman. Ook dankzij Moesman vond Leusden de kracht van surrealistische kunst. Leusden en ook andere kunstenaars, namelijk Jopie Moesman en Willem Wagenaar hebben in de perioden van 1930 tot 1950 in Utrecht de kern van de groep surrealisten uitgemaakt. Het was niet enige groep waartoe Leusden behoorde. Hij was ook een lid van het grafisch gezelschap De Luis.

Toen hij eerst een reproductie van een schilderij van Salvador Dalí heeft gezien, heeft dit stuk onmiddellijk grote invloed op hem gehad. In dit moment voelde hij door dit beeld betrokken en geraakt door de atmosfeer waarin deze werk in geschilderd. In die tijd zocht hij naar zijn eigen stijl, naar iets waarmee hij zich kon identificeren. In zijn werk was maar steeds door Dalí beïnvloed en ook door andere surrealistische

kunstenaars als Magritte of De Chirico. Als schilder is hij zijn hele leven aan het surrealisme trouw gebleven. Maar omdat hij zo een getalenteerd graficus was, had hij succes ook met andere dingen. Hij was bijvoorbeeld ook de eerste ontdekker van de geheimen van de etskunst van Hercules Seghers. Hij zelf heeft echter met de materialen van de etser veel geëxperimenteerd.

4.2 J. H. Moesman (1909-1988)

Johannes Hendrikus Moesman, soms genoemd ook Jopie Moesman, werd in 1909 in Utrecht geboren. Hij was niet alleen een surrealistische schilder maar ook spoorwegbeambte, polemist, letterontwerper en fotograaf-amateur. Zijn vader was lithograaf, kaligraaf, tekenaar en verzamelaar dus het lijkt of de appel is niet ver van de boom gevallen. Zijn vader had ook een eigen bedrijf en winkel. Toen hij tien was, begon hij tekenlessen te volgen en zijn leraar was Willem Leusden. Van zijn veertiende tot zijn zestiende jaar bezocht hij de School voor Grafische Vakken. Jaar later toen hij zestien was werkte hij als lithograaf bij Nederlandse Spoorwegen.

Hij heeft over surrealisme eigenlijk dankzij een Belgisch tijdschrift geleerd. Het was het tijdschrift *Variétés*, waarin reproducties van beroemde stukken waren, bijvoorbeeld van Tanguy, Ernst, Magritte en Dalí. Voor Moesman was het een beetje schok der herkenning en het heeft een grote indruk op hem gemaakt. Vanaf die tijd (1930) heeft hij zich beziggehouden met surrealistische kunst als een autodidact. Daarom is het duidelijk waarom zijn werken zo systematisch, niet intuïtief maar heel irrationeel surrealistisch zijn.

Hoewel zijn werk al in die tijd heel goed was, was hij lang onbekend. De reden ervoor was dat voor Moesman typisch was dat hij in zijn vrije tijd heeft geschilderd en niet als het werk voor verkopen. Hij heeft zich aan de zin van zijn collega Clovis Trouille gehouden. Hij heeft gezegd: *“Men moet geld verdienen om te kunnen leven en schilderen, maar nooit schilderen teneinde te kunnen leven. Een schilderij gemaakt om te verkopen is bij voorbaat reeds mislukt.”* (De Vries & Vancrevel 1988: 246) Gelukkig in 1961 heeft Moesman André Breton samen met Parijse surrealisten ontdekt. Dit

gebeurde ook dankzij Her de Vries, die op deze kunstenaar heeft gewezen. Breton vond zijn werk heel fascinerend en hij heeft hem voor de Internationale Tentoonstelling van het Surrealisme in Milaan uitgenodigd. Later heeft hij ook het Utrechtse kunstgenootschap De Luis opgericht samen met Dirkje Kuik en Henc van Maarseveen. Nu is hij beschouwd als een van de belangrijkste surrealistische schilder in Nederland.

Moesmans schilderijen, immers, waarin een, wat Pierre noemde, bevoorrechte bezetenheid zich weerspiegeld, waar onmogelijke zich toont met het gezicht van mogelijke, verstoren het intellectuele wel bevinden van de alleen esthetisch ingestelde kunstliefhebber die het schilderij slechts wil begrijpen om zichzelf gerust te stellen, het ziet als een bruikbare vorm van decoratie, maar terugschrikt voor de gewelddadige uitbeelding van een innerlijk ervaren, de totale, poëtische vrijheid. (De Vries & Vancrevel 1988: 246)

De schilderij *Het gerucht* wordt als het bekendste werk van Moesman beschouwd. Moesman heeft dit stuk al in 1937 geschilderd. Op het schilderij is een naakte vrouw op een fiets te zien en op bagagedrager ligt een viool. Heel interessant is dat dit schilderij jarenlang in de woning van de Utrechtse burgemeester aan de Utrechtse Oudegracht hing. In 1960 heeft de bekende biermagnaat Freddy Heineken het gekocht.



Het gerucht (1937)

4.3 Kristians Tonny (1907-1977)

Kristians Tonny is een Nederlandse schilder, die een rol speelde in het “heroïsche tijdperk van de internationale avant-garde”. Hij is Amsterdam geboren als een zoon van de Nederlandse kunstschilder A.J. Kristians, die naar het naturalisme en fauvisme neigde. Zijn familie is naar Parijs verhuisd toen hij zes jaar oud was. Zijn vader heeft het talent van zijn zoon onmiddellijk opgemerkt. Hij heeft zijn talent gestimuleerd en liet Tonny in zijn atelier helpen. In april 1920 heeft de galerie Mouninou Tonny’s debuut tentoongesteld, ingeleid door Paul Husson, die een redacteur van *L’Oeil* was. De pers heeft over hem positief geschreven. Dat was zijn doorbraak in de wereld van kunst. Hij werd aan meerdere kunstenaars voorgesteld zoals Léger en Chagal. Jules Pascin heeft aan Tonny aangeboden om in zijn atelier te komen werken.

Hoewel Jules Pascin geen typische leermeester was en hij zich ook zo niet heeft gedragen, heeft Tonny in zijn atelier veel geleerd. Jules Pascin was een heel originele kunstenaar, sterk anti-academisch en hij propageerde de gedachte van werkelijk levende tekenwijze. Volgens deze techniek moet een tekening in volle vrijheid door de tekenende hand worden gemaakt, zonder controle van het oog. Hij heeft een oefening ervoor bedacht. Deze wordt “transfer” genoemd. Het gaat om blind tekenen met een niet-schrijvende stift waarbij een vel carbonpapier tussen twee bladen papier wordt gelegd. Van deze oefening heeft Kristiaans Tonny een hele techniek gemaakt.

De basis van deze techniek berust op vervangen van het carbonpapier door een laag verf op basis van olieverf. Deze heeft hij gelijkmatig aangebracht op de achterzijde van het bovenste blad: het blad waarop dan de blinde tekening gemaakt werd. Dankzij het recept voor de verfstof krijgt hij in de loop van enige uren een gelijkmatige afdruk van de tekening op het onderliggende blad papier. Door deze manier is het mogelijk dat een grote compositie wordt opgezet. Dankzij deze techniek werden ragfijne lijnen en ook zwaardere partijen konden met evenveel precisie doorgedrukt. Dat maakt mogelijk om een veelheid aan grijstonen te bereiken en ook om zeer gedetailleerd te tekenen. Het wordt beschouwd als automatisch tekenen.

Omdat het met deze techniek relatief lang duurt om een werk te creëren, gebruikte Tonny meer figuren en vormen in zijn stukken. Hij heeft ook vaak de

wisselende perspectieven toegepast. Het is heel interessant dat in de transfers, die Tonny heeft geschilderd, gelijkenissen zijn met het surrealisme, namelijk het automatisme en de vrije associatie. Het is heel interessant dat de dingen die Tonny het meest hebben beïnvloed echter niet de kunstenaars en galeries waren maar de kermisbioscopen, de cafés en de cabarets. Naar deze plaatsen nam zijn vader hem vaak mee. Tonny was heel getalenteerd en naast zijn precieze hand en sterke visuele geheugen had hij ook een goed observatievermogen. Daarom zijn er in zijn werken vanaf het begin fantastische elementen verschenen. Dat waren bijvoorbeeld betoverende feesten, wilde Indianengeschiedenissen, mysterieuze Moorse taferelen, Heimwee naar gedroomde exotische werelden, die soms Mexicaans aandoen, dan weer Chinees, Noordafrikaans of Indonesisch.

Zijn eerste expositie, die in Nederland plaatsvond gebeurde in januari 1924 in de Amsterdamse De Kring. Iedereen die zijn werk zag, sprak over hem als over een “wonderkind”. In 1925 heeft hij deelgenomen aan de eerste Exposition de Surréaliste in Galerie Pierre in Parijs. Ondanks zijn jonge leeftijd (hij was toen achttien) participeerde hij aan alle bijeenkomsten van de surrealistische groep en zo is hij met vele belangrijke personen bevriend geraakt zoals Antonin Artaud, Benjamin Péret, René Crevel en Georges Hutnes. Hoewel hij nooit in strikte zin deel uitmaakte van de groep, vond hij deze vriendschappen belangrijker dan het deelnemen aan een groep of beweging. Maar hij was niet enige wie heeft het deze wijze. Ook beroemde namen als Miró, Grack, Picasso en veel meer hebben het hetzelfde als Tonny.

De andere persoon die Tonny heeft beïnvloed, was Gertrude Stein. Ze hield een wekelijkse salon voor bevriende kunstenaars. Tonny behoorde ook tot deze groep. Gertrude Stein heeft ook enkele van zijn werken gekocht en gaf hem onder andere opdracht om haar portret te schilderen. Dit stuk is nu helaas ergens in Amerika. Dankzij deze groep ontmoette hij ook Eugene Jolas, die zijn werken reproduceerde, namelijk in twee nummers van het avantgardeblad *Transition*. Het was een blad van Joyces Work In Progress. In deze groep kunstenaars heeft hij ook Harry en Carresse Crosby ontmoet, die de poëzie-uitgeverij Black Sun Press hebben geleid.

Al op de leeftijd van twee en twintig was hij beroemd niet alleen in Frankrijk maar ook in Nederland en ook in andere landen bijvoorbeeld in Amerika. Hij was heel bekend vooral vanwege zijn buitengewone schilderijen en zijn eigenaardige stijl. Zijn transfer manier van schilderen is verder nog ontwikkeld. Er werd met een ongewone koloriet en onconventionele gemengde techniek van olieverf, oliekrijt en temperea gecombineerd vaak in dunne overlappende lagen.

Zijn stijl verschilde van andere surrealisten in de manier dat in zijn schilderijen te veel details aanwezig waren. Hij heeft fantastische landschappen geschilderd, die meer als echte levende en bewoonde plaatsen of zelfs werelden uitziet. Daar zijn ook scènes van innerlijke leven en daar verschijnen ook melancholieke, demonische en komische wezens. Zijn stukken bevinden zich in een persoonlijk universum, waarin hij zijn eigen visie van leven weerspiegelde. Het is heel anders dan het universum van Wilfredo Lam die een meer totemistische wereld creëerde. Maar het verschilt ook van de metafysische opvatting van Chirico, wiens werk er soms meer als een labyrint uitziet. In Tonny's werken kan men kleine stukken van zijn tijd en zijn eigen leven vinden.

De jaren dertig waren de doorbraak op het gebied van 'internationalisering' van surrealisme. Dankzij Tony is de Internationale Expositie van Surrealisme ook naar Nederland gekomen. Hij heeft contact met Georges Hugnet opgenomen, die surrealistische activiteiten vaak coordineerde. Hij heeft ook met de vader van Georges samengewerkt omdat deze de eigenaar van Galerie Robert in Amsterdam was. Het is een beetje belachelijk dat op de catalogus van expositie Tonny alleen is vermeld tussen de namen als Breton, Eluard, Hugnet, Mesens en Penrose. Maar in realiteit was Breton toen in Mexico en Eluard in de politiek. Mesens heeft zelfs zijn werk niet naar Tonny gestuurd omdat hij het vergat. Penrose heeft zich met financiële kant beziggehouden dus de eigenlijke organisatie is aan Hugnet overgelaten en het werk aan A. Kristians. Maar toch was het een groot succes. Het was iets wat mensen in Nederland hebben nooit gezien. Het heeft ook grote invloed gehad op zo veel jonge kunstenaars.

Dan kwam de Tweede Wereld oorlog. Eerst is hij in Frankrijk gebleven, dan heeft hij in de Midi en in Monaco geleefd. Hij probeerde ook naar Amerika te emigreren maar dit lukte niet. Daarna kwam hij naar Parijs en in 1951 terug naar

Amsterdam. Het was meer dan dertig jaar dat hij buiten Nederland heeft gewoond. De oorlog veranderde alles. Parijs dat vroeger een centrum van kunstenaars in de hele Europa was, was nu een plaats van gevecht.

Tonny's werken werden steeds droomachtiger en poëtischer. Maar zijn werk in de grote maat veranderde. Dat was veroorzaakt door het feit dat hij zich na zo veel jaren buitensalnds, als een buitenlander in Nederland voelde. Het is heel interessant dat hij een jaar voor zijn dood een werk heeft geschilderd waarin hij zijn leven heeft samengevat. Het was geschilderd op een grote doek. Het is indrukwekkend dat in de loop van jaren heeft hij verschillende modetendenties werstond en bleef trouw aan zichzelf en aan zijn kunststijl.

4.4 Willem Wagenaar (1907-1999)

Willem Bartele Wagenaar was een echte kunstliefhebber. Hij heeft zelf geschilderd, hij had een galerie eh hij gaf lessen tekenen maar wat het belangrijkste is, is dat hij ook een surrealist was. Hoewel hij later in Amsterdam woonde, maakte hij in Utrecht kennismet het surrealisme. Hij had daar een kunstwinkel, een soort van avant-gardezaak. In deze tijd heeft hij het Belgische tijdschrift *Varétés* ontdekt. Daar zag hij de surrealistische werken en net als Moesman was hij daardoor bekoord. Vanaf deze tijd begonnen beiden te schilderen. Ze hebben onmiddellijk begrepen dat het een reactie tegen mensen van Stijl was, die toen heel populair waren. Dat waren mensen zoals Modriaan, Oud en Rietveld.

Omdat het met de kunsthandel niet zo goed ging, heeft Wagenaar een kunstacademie opgericht. Hier propageerde hij het surrealisme. Dankzij zijn interesse in surrealisme ontmoette hij ook andere surrealistten in Utrecht zoals Jopie Moesman, Willem van Leusden, Pyke Koch, Louis Wijmans. Maar na niet lange tijd ging hij naar Marokko. De meeste mensen en Willem zelf wisten eigenlijk niet waarom. De hoofdreden was waarschijnlijk de problemen in zijn huwelijk. Hoewel zijn tijd in Marokko niet zo geweldig was als hij daarover heeft gefantaseerd, genoot hij die tijd toen hij daar was. Hij heeft daar wandschilderingen gemaakt, organiseerde

voorstellingen. Tijdens deze vier jaren heeft hij ook zijn academie in Marokko gehad. Deze was echter niet zo succesvol als die in Utrecht.

Nadat hij terug naar Nederland is gekomen vooral vanwege familie, bleef hij tijdens de oorlogjaren in Groningen. Na de oorlog verhuisde hij naar Amsterdam. Daar heeft hij in de bioscoop gewerkt als een operateur. Het was zijn manier om iets te verdienen omdat hij niet in schilderen als beroep geloofde. In de jaren tachtig zoals vroeger in Utrecht ontmoette hij ook hier andere surrealisten in een café. Twee jaren na zijn dood in 2001 heeft het Centraal Museum in Utrecht een tentoonstelling van het werk van Wilem Wagenaar georganiseerd.

4.5 Chr. J. van Geel (1917-1974)

Christiaan Johannes van Geel is beroemd als een dichter en tekenaar. Christiaan Johannes is in Amsterdam geboren als zoon van de tekenaar Chris van Geel. In tegenstelling tot zijn vader, die vooral sierkunst heeft gemaakt, heeft Christiaan Johannes zijn aandacht besteed aan het creëren van surrealistische kunst. Hij is in de jaren dertig ook een lid van het Genootschap Kunstliefde in Utrecht geworden. Bij gelegenheid van tentoonstelling van honderdjarige jubileum van deze vereniging heeft hij deelgenomen. In 1936 begon hij aan het Instituut voor Nijverheidsonderwijs in Amsterdam te studeren, deze school is vandaag bekend als de Rietveldacademie.

Wat surrealisme betreft, heeft hij in 1936 een tentoonstelling in Parijs met surrealistische “objects” gezien. Na dit ervaring begon hij onmiddellijk surrealistische kunst te maken, ook objects, collages, surrealistische foto’s en décalcomanieën met steun van Dolf Verspoor. In 1938 heeft Van Moerkerken hem bezocht omdat hij al zelf over surrealisme had gehoord en wist dat Van Geel surrealistische kunst maakte. Eerste keer heeft hij het gezien bij het surrealistische werken Willem van Leusden en van Moesman. In hetzelfde jaar toen Van Geel en Van Moerkerken elkaar hebben ontmoet, begonnen er steeds meer surrealistische stukken in Galerie Robert in Amaterdam verschijnen. De objects en décalcomanieën, de twee recente ontwikkelingen in het surrealisme, waren daar ook vertegenwoordigd. Bij de tentoonstelling was ook een

vertaalde tekst van A. van Leggelo, vertaald door George Hugnes die deze tentoonstelling heeft geïntroduceerd. Dit was waarschijnlijk de eerste surrealistische tekst, die Van Geel heeft gelezen. Hoewel deze tentoonstelling door buitenlanders georganiseerd was, is er ook een Nederlander geweest, die daarmee heeft geholpen, Tony Kristians. Wat eigenlijk een beetje raar was, was dat twee belangrijke personages van Nederlandse surrealisme Moesman en Leusden niet voor de tentoonstelling waren uitgenodigd. Dit is veroorzaakt door gebrek aan contacten tussen Nederlandse surrealistten. Van Geel was bij deze tentoonstelling vooral in objets geïnteresseerd. Later hebben Van Geel en Van Moerkerken een privé tentoonstelling georganiseerd in de kamer van Van Moerkerken. Hier had later Van Geel zijn atelier gehad. Ze hebben ook samen het typische surrealistische spel “cadavre exquis” hier gespeeld. In de volgende twee jaren heeft Van Geel ook een andere surrealist bezocht, namelijk Theo van Baaren en Gertrude Pape in Utrecht, die in hun huis bijeenkomsten van georganiseerd. Hier werd ook een surrealistisch tijdschrift *De Schone Zakdoek* opgericht.

In de jaren 1938-1942 stelde Van Geel zijn werk als een lid van de schildervereniging De Onafhankelijken in het Stedelijk Museum tentoon. In de herfst van 1938 heeft hij met zijn surrealistische stukken en installaties deelgenomen aan een tentoonstelling. Sedert deze periode rond 1938 voor de Tweede Wereldoorlog is hij voor deze surrealistische objecten en installaties bekend. Dat was ook door verdienste van Moerkerken, die deze objecten heeft gefotografeerd. Minder bekend waren zijn collages en tekeningen, die in deze periode zijn gemaakt maar pas later werden ontdekt. Enkele stukken waren pas later in 2009 voor het eerst tentoongesteld in Museum Kranenburg in Bergen. In de volgende keren heeft Van Geel dankzij Van Moerkerken ook Du Perron ontmoet. Dat had zeker een invloed op zijn kunst gehad. Du Perron heeft hem meerdere dingen geleerd, zoals luciditeit (helderheid), afstand en meer. Ondanks al de hulp en inspiratie van zijn vrienden en andere belangrijke personages had Van Geel moeilijke tijd om zich zelf ergens te plaatsen. Hij bevond zich tussen twee belangrijke bewegingen, tussen Dertigers en Vijftigers. In de jaren 1939 en 1940 probeerde hij automatisch proza te schrijven naar het voorbeeld van Adriaan van der Veens *Oefeningen* (1938).

Wat betreft zijn schilderen tijdens en na de oorlog, heeft hij vooral aquarellen en schilderijen gemaakt maar helaas zijn alleen een paar stukken daarvan bewaard gebleven. Maar het was vooral dit werk, waarvoor heeft hij in 1947/48 de Koninklijke Subsidie toegekend. In 1946 is hij met een studente van Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Laura Mensing getrouwd. Rond deze tijd kreeg hij subsidies. Hij heeft in 1947 de Federatieprijs gekregen, waarvan betaalde hij het materiaal en het volgende jaar in 1948 heeft hij Koninklijke subsidie voor de Schilderkunst gekregen. In het kader van deze subsidie kreeg hij het hele jaar elke maand honderd gulden, destijds een vrij groot bedrag. Helaas waren dat uitzonderlijke gevallen. De rest van zijn leven had hij niet genoeg geld. Deze periode was voor Van Geel ook heel moeilijk vanwege zijn familiesituatie. In 1948 werd zijn zoon Chrisje geboren en twee jaar later in 1950 heeft zijn vrouw hem verlaten om met Bob van Amerongen te gaan huwen. Na deze gebeurtenis was hij verwoest. Hij had ook gezondheidsproblemen, die echter volgens artsen een psychische oorzaak hadden. Ook duurden zijn financiële problemen voort. In de winter van 1951 en 1952 logeerde hij bij Enno Endt. Het is mogelijk dat naast zijn financiële problemen hier misschien ook zijn trots een rol speelde. In deze en ook volgende jaren hield hij zich vooral bezig met het schrijven van gedichten. Tijdens deze tijd veranderde hij stijl van zijn schrijven van meer symbolisch naar meer surrealistisch of in de stijl van Du Perron. De andere verandering kwam in 1952 toen Térése Cornips bij hem ging wonen. In 1958 is zijn debuutbundel *Spinroc* verschenen. Hoewel deze bundel wel een goede kritiek had, werd het bundel niet verkocht. Hij heeft zijn gedichten ook in verschillende tijdschriften gepubliceerd, namelijk in *Tirade*, *De Gids* en *het Hollands Maandblad* waar ze ook zijn tekeningen hebben gepubliceerd. Na is zijn debuutbundel *Spinroc* keerde hij terug naar beeldende kunst.

Van deze tijd komen meerdere tekeningen. In de jaren 1960 en 1961 heeft hij een tentoonstelling gehad in het Prentenkabinet van het Stedelijk Museum in Amsterdam. Daarna schreef hij opnieuw poëzie. Deze periode duurde tien jaar. Aan het eind van jaren zestig keerde hij terug naar schilderen. Daarna heeft hij een tentoonstelling in Galerie Balans in Amsterdam in 1972 gehad en in het Stedelijk Museum van Alkmaar in 1973. Hetzelfde jaar is ook zijn zoon Chrisje gestorven. Omdat hij als zijn vader een kunstenaar wilde worden, hij is naar

kunstnijverheidsschool gegaan. Het was echter te moeilijk voor de derde generatie van kunstenaars in de familie en daarom viel hij in drugsverslaving. In 1973 is hij aan de drugsverslaving gestorven.

Na deze tragische gebeurtenis keerde Wagenaar opnieuw terug naar de kunst. Deze tijd begon hij de stukken creëren in de stijl van de Informelen, wat een groep van schilders was, die zich bezig hielden met het creëren van lyrische abstractie, action painting en materiewerk. In deze periode maakte Van Geel meerdere stukken in de stijl van het Nieuw realisme, vooral de minimale objecten. Deze stijl heeft hij dankzij zijn toenmalige vriend Armando leren kennen.

In 1974 is ook Van Geel zelf gestorven. Na zijn dood werden zijn werken verzameld. Daartussen zijn verschillende stukken te zien, zoals vijftien grote, nieuwe foto-afdrukken die Van Moerkerken van zijn surrealistische kunst heeft opgenomen, en ook enkele werken uit het Stedelijk Museum. Van Geel had eigenlijk zijn werken in zijn geheel aan het museum geschonken. Deze collectie heeft een keuze uit het recentste werk bevat, die werd tentoongesteld in Het Noordhollands Kunstcentrum, Bergen (1977), het Stedelijk Museum Schiedam (1978), het Museum Commanderie St.Jan in Nijmegen (1980), het Van Reekum Museum Apeldoorn (1981), Pictura in Groningen (1982), Galerie Espace in Amsterdam (1993) en in Museum Kranenburg in Bergen (2009).

4.6 Emile van Moerkerken (1916-1995)

Van Moerkerken is vooral beroemd als fotograaf, schrijver en surrealist. Hij schreef onder pseudoniem Eric Terduyn. Naast zijn samenwerking aan het tijdschrift *De Schone Zakdoek* heeft hij ook surrealistische collages gemaakt.

Hij maakte kennis met surrealisme rond 1934. Met Van Geel heeft hij zich beziggehouden met objects. Tijdens oorlog heeft hij meegewerkt aan het tijdschrift *De Schone Zakdoek*. Zijn eerste bijdrage in dit tijdschrift bestond uit *cadavre exquis* in dichtvorm, die hij samen met Van Geel heeft geschreven. Daarna zijn zijn foto's in

verschillende tijdschriften verschenen. Hij heeft ook meerdere keren met Breton samengewerkt.

4.7 Gertrude Pape (1907-1988)

Gertude Edith Pape was een belangrijke personage wat het surrealisme in Nederland betreft. Ze behoorde tot de initiatoren van surrealisme in Nederland. Ze was heel veelzijdig, ze was een vertaalster, dichteres en beeldend kunstenares. Met haar man Theo van Baaren hebben een beroemd surrealistisch tijdschrift *De Schone Zakdoek* opgericht.

Deze kunstenares is in 1907 in Leeuwarden geboren. Maar een groot deel van haar kinderjaren heeft ze in Zuid-Afrika en Londen doorgebracht. In 1914 kwam ze terug naar Nederland. Daarom sprak en schreef ze op jonge leeftijd al goed Frans, Engels en Nederlands. Toen ze tweeëntwintig jaar oud was, heeft ze Willem Wagenaar ontmoet, die de eigenaar van Gallery Nord was, die een centrum voor surrealisme, jazz en “primitieve kunst” is geworden. Daar kwam ze met het surrealisme in contact. Ze heeft ook aan de Internationale Surrealistische Tentoonstelling in Amsterdam in 1938 deelgenomen. De volgende jaar heeft ze haar toekomstige man Theo van Baaren voor het eerst ontmoet.

Het is interessant dat Gertrude heeft zelfs Theo tot surrealistische ideeën gebracht. Samen begonnen ze een tijdschrift *De Schone Zakdoek* regelmatig uitgeven. Het was eigenlijk enige Nederlandse surrealistische tijdschrift dat ooit heeft bestaan. Vanwege Duitse censuur hebben ze het handgemaakt in een oplage van een exemplaar en ze deelden het op regelmatige maandagse bijeenkomsten met hun vrienden. Hier en daar hebben ze in het tijdschrift ook enkele niet surrealistische stukken gepubliceerd maar de overgrote meerderheid was surrealistisch. Tussen jaren 1941 en 1944 hebben ze dit tijdschrift gemaakt samen met veertig medewerkers. Het ging meestal om ok andere kunstenaars, zoals Emiel van Moerkerken (pseud. Eric Terduyn), Louis Th. Lehmann, Jan Wit, Ad den Besten, Chris van Geel, Max de Jong, Henk Schellevis (pseud.:

Perdok; Schellevis was de begeleider van Jan Wit), Leo Vroman, Willem Hussem, Cornelia Brinkman en Cees Buddingh.

Gertrude heeft ook haar eigen werken uitgegeven, namelijk in de vorm van gedichtenbundel *Verses by a female Robinson Crusoe*, in 1944 onder het pseudoniem Evelyn Palmer. Veel later pas in de jaren tachtig zijn haar afzonderlijke bijdragen aan *De Schone Zakdoek* in 1981 verschenen. Dat waren verzen, tekeningen, collages en decalcomanieën. Wat haar surrealistische gedichten betreft, deze heeft Laurens Vancrevel later samengesteld. Ze besteedt ook aandacht aan wetenschappelijke werken. Later in 1991 werden in het Groninger Museum werden haar collages en decalcomanieën en ook die van Theo van Baaren tentoongesteld.

Conclusie

Voordat heb ik mijn scriptie begon schrijven wist ik al iets over surrealisme in België en vooral over René Magritte. Het is de naam, die iedereen die zich ooit met surrealisme bezig was kent. Maar toen ik op zoek was naar materialen en achtergrond voor mijn scriptie, ontdekte ik dat wat ik wist slechts deel van het verhaal was. Wat wist ik ook niet was, hoe belangrijke positie en rol had België, namelijk Brussel in het vormen en ontwikkelen van het surrealisme.

Door deze scriptie wilde ik achterhalen waarom René Magritte zo populair is niet alleen in België maar ook in de hele wereld en of hij echt de beste surrealistische kunstenaar uit België is. Aan het begin was ik een beetje sceptisch wat Magritte betreft omdat zijn naam heb ik zoveel keer heb gehoord dat ik een gevoel heb gekregen dat het een soort van propagatie is. Maar toen ik over Magritte en vervolgens over andere surrealistische schilders begon te schrijven, heb ik beseft dat daar iets waars eraan is.

René Magritte was echt een groot kunstenaar. Natuurlijk speelde hier ook goede positie van zijn familie en zijn financiële welzijn een rol. Dat is echter niet de reden. Er waren ook andere kunstenaars die niet aan geld hoefden te denken, maar ze zijn niet zo groot als Magritte geworden. Wat heel speciaal en uniek op Magritte is, zijn zijn gedachten en ideeën. Aan de andere kant zijn ook deze soms niet genoeg. Magritte kon echter deze gedachten naar een doek of papier overzetten door middel van perfecte schildertechniek en precieze penseelstreken. Dit alles maakte van hem een groot schilder. Maar hij had toch nog iets meer. Zijn persoonlijkheid was iets wat van hem een grote kunstenaar heeft gemaakt. Sommige kunstenaars hebben vaak een tendentie om met andere kunstenaars te strijden. Magritte niet. Als hij zijn passie-surrealisme heeft gevonden, wilde hij dat met andere kunstenaars delen. Hij organiseerde bijeenkomsten ook in zijn huis en ondersteunde andere schilders en kunstenaars, die hun interesse in surrealisme hebben geuit. Hij heeft hen ook geholpen om contacten aan andere surrealist en liefhebbers te geven en hij gaf ook adviezen. Daarom denk ik dat het hem heeft getroffen toen ze hem hebben gemarkeerd als een kunstenaar, die alles alleen voor geld doet. Ook zijn levenslange oeuvre is heel indrukwekkend.

Hiermee wil ik niet zeggen dat er waren geen andere goede surrealistische schilders in België. De al genoemde Belgische kunstenaars Paul Delvaux, Edouard Léon Théodore Mesens, Jane Graverol en Rachel Baes waren ook uitstekende schilders. Maar een verschil tussen Magritte en deze uitstekende kunstenaars is dat ze meestal hun aandacht niet alleen aan surrealisme hebben besteed. Ze zochten naar andere stijlen en hoewel had Magritte ook kubistische en andere periodes, waren deze zo klein dat steeds zijn surrealistische oeuvre is de grootste. Vaak hadden andere kunstenaars ook financiële problemen, die hen verhinderen om zich op schilderen concentreren.

Wat het surrealisme in Nederland betreft, was de situatie een beetje anders. Het surrealisme had in Nederland niet zo sterke kracht als in België. Het is mogelijk dat hier ook een rol speelde het feit dat naast Parijs, Brussel ook een Franstalige stad is en dat ook de cultuur meer gelijk was. Toch is de surrealistische beweging ook naar Nederland gekomen. Hoewel er meerdere schilders waren, die met surrealisme bezig zijn geweest, hebben ze het meestal als een experiment gedaan. Het was meestal een periode in hun kunst maar meestal had het geen vaste plaats.

Bibliografie

Literatuur

ADELAAR, Dick. *Het surrealistisch universum van Willem Wagenaar (1907-1999)*. Utrecht: Centraal Museum. 2001.

BALAKIAN, Anna. *Surrealism, The road to the absolute*. New York: Dutton. 1970.

BIGSBY, Christopher. *Dada and surrealism*. 1st editie. Great Britain: Cox&Wyman Ltd, Fakenham, Norfolk. 1972.

BRETON, André. *Co je to surrealismus*. Přel. V. Nezval. Brno: Joža Jícha, 1937.

BRETON, André. ELUARD, Paul. *Dictionnaire abrégé du surréalisme*. José Corti Editions. 1989.

BRETON, André. *Le Manifeste du Surréalisme*. Paris: Éditions du Sagittaire, 1924.

BRETON, André. *Manifesty surrealismu*. Přel. J. Pechar, D. Steinová. Praha: Herrmann & synové. 2005.

BUYSSE-DHONT, Christiane. REDEKER, Hans. VANBESELAERE, Wather. *Generatie van 1900 in Nederland en België*. Venlo: Van Spijk 1979.

CANNONE, Xavier. *Surrealism in Belgium : the discreet charm of the bourgeoisie*. Brussels : Marot/Berklet, 2015.

CHÉNIEUX-GENDRON, Jacqueline. *Gekooïd verlangen, Jane Graverol, Rachel Baes en het surrealisme*. Gent: Ludion. 2002.

CLAIR, Jean. *O surrealismu*. Přel. M. Hybler. Brno: Barrister & Principal. 2010.

DALÍ, Salvator. *Conquest of the Irrational*. Taschen America, LLC. 2000.

DE VRIES. Her. VANCREVEL, Laurens. *Surrealistische ontmoetingen: documenten en manifesten van het surrealisme in Nederland*. Amsterdam : Meulenhoff. 1988.

EFFENBERGER, Vratislav. *Výtvarné projevy surrealismu*. Praha: Odeon. 1969.

FOWLIE, Wallace. *Age of surrealism*. Bloomington: Indiana University Press.1972.

GABLIK, Suzi. *Magritte*. 3rd edition. London: Thames and Hudson LTD.1972.

- GEIRLANDT, Karel. *Kunst in België na 1945*. Brussel: Mercatorfonds. 2002.
- HAMMACHER, Abraham Marie. *René Magritte*. London: Thames & Hudson. 1974.
- JANSSENS, Marianne. SPRIET, Patrick. VAN LOO, Sofie. CANNONE, Xavier. MATTHEWS, J. H. *The imaginary of surrealisme*. 1st edition. New York: Syracuse University Press. 1977.
- NADEAU, Maurice. *Dějiny surrealismu a surrealistické dokumenty*. Vert. Z. Havlíček. Olomouc: Votobia. 1994.
- OLLINGER-ZINQUE, Gisèle. *Surrealistische strekkingen in België: een keuze van werken uit onze verzameling* Brussel: Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 1970.
- RINCKHOUT, Eric. *Magritte onsluiterd: een biografie in 50 beelden*. 1e uitgave. Brussel: Manteau. 2017.
- RISPAIL, Jean-Luc. *Les surrealistes*. Paris: Gallimard. 1996.
- ROBERTS-JONES, Philipe. *Van realisme tot surrealisme*. Brussel: Laconti 1969.
- ROSEMONT, Penelope. *Surrealist Women. An International Anthology*, Continuum International Publishing Group, 1998
- SPRIET, Patrick. *Een tragische minares Rachel Baes, Joris van Severen, Paul Léautaud en de surrealisten*. Leuven : Van Halewyck 2002.
- SYLVESTER, David. *Magritte*. Brussels : Mercatorfonds, 2009.
- WALDBERG, Patrick. *Surrealism*. London : Thames & Hudson. 1971.
- ZYKMUND, Václav. *Surrealizmus*. Prel. R. Matušík. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1964.

Tentoonstellingsteksten

De hulde aan Paul Delvaux- Koninklijke musea voor schone kunsten van België- Brussel

Le surrealisme a Mons et les amis Bruellois (1935-1955)- Mons, Musée des Beaux-Arts
18 avril-1er juin 1986

Kunst in België, 1880-1950: hulde aan Luc en Paul Haesaerts : Paleis voor Schone
Kunsten, Brussel : 27 juni-23 augustus : tentoonstelling

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1975-1976.
E.J. Brill, Leiden 1977

Internetbronnen

- Visit Brussels, Het surrealisme in België [online], beschikbaar op:
<https://visit.brussels/nl/article/Het-surrealisme-in-Belgie> [cit.30.09.2018]
- Surrealisme, Surrealisme kenmerken België [online], beschikbaar op:
<https://www.surrealisme.nl/surrealisme-kenmerken/> [cit.22.10.2018]
- Moderna Museet, Surrealism&Duchamp [online], beschikbaar op:
<https://www.modernamuseet.se/stockholm/en/exhibitions/the-surrealism-duchamp/more-about-surrealism-duchamp/> [cit.30.10.2018]
- Peggy Guggenheim collection, Pul Delvaux [online], beschikbaar op:
http://www.guggenheim-venice.it/inglese/collections/artisti/biografia.php?id_art=52 [cit.31.01.2019]
- Chris van Geel, Chr. J. van Geel 1917-1974 [online], beschikbaar op:
<https://www.chrisvangeel.nl/> [cit.26.03.2019]

Resumé

Tato magisterská práce popisuje surrealistické malíře v Belgii a Nizozemsku. Zaměřuji se především na osobu Reného Magritta. Cílem práce je zjistit důležitost jeho práce a jestli měl vliv na vývoj surrealismu a pokud ano, v jaké míře. Dále popisuji i další surrealistické malíře v Belgii a v Nizozemsku.

V první kapitole stručně popisuji surrealismus, vznik tohoto uměleckého směru a André Bretona autora surrealistického manifestu. Také zmiňuji a popisuje vliv a myšlenky Sigmunda Freuda na toto umění. Poté se zaměřuji na výtvarné projevy surrealismu a také typické znaky tohoto umění a techniky, které umělci používají k vytváření svých děl.

Dále pak popisuji život a práci Reného Magritta a jeho vliv na toto umění. Rozebírám jeho cestu k malířství, studium na umělecké škole a vývoj jeho práce od jeho mládí až do posledních let jeho kariéry. Také popisuji jeho cestu k surrealismu a jeho vliv na něj.

V další kapitole se věnuji dalším surrealistickým malířům z Belgie, umělcům jako Paul Delvaux nebo Edouard Léon Théodore Mesens. Nezapomínám ani na ženské surrealistické malířky jako jsou Jane Graverol en Rachel Baes. V poslední kapitole popisuji surrealistické malíře v Nizozemí. Přesto že surrealismus v Nizozemsku nezaznamenal až takový rozkvet jako v Belgii, přesto se našlo několik umělců, kteří se tímto uměleckým stylem zabývali a v tomto duchu i tvořili.

Summary

This master thesis describes the surrealist painters in Belgium and in the Netherlands. The focus of thesis mainly on René Magritte. The aim of this work is to determine the importance of his work and whether he had an impact on the development of surrealism and if so to what extent. I also describe other surrealist painters in Belgium and in the Netherlands.

In the first chapter I briefly describe surrealism, the origin of this cultural movement and André Breton the author of the surrealist manifesto. I also mention and describe Sigmund Freud's influence and his thoughts. Then I focus on the artistic expressions of surrealism and also the typical features of this art and the techniques that artists use to create their works.

Later, I describe the life and work of René Magritte and his influence on this art. I analyze his path to painting, how he became a painter, describe his study at art school and develop his work from his youth to the last years of his career. I also describe how he influenced surrealism

In the next chapter I deal with other surrealist painters from Belgium, artists like Paul Delvaux or Edouard Léon Theodore Mesens. I write also about women surrealist painters like Jane Graverol en Rachel Baes. In the last chapter I describe surrealist painters in the Netherlands. Even though surrealism in the Netherlands has not experienced such a flourishing as in Belgium, there were several artists who have been engaged in this cultural movement and have painted in this spirit.

Annotatie

Jméno: Marianna Mikócziová

Název katedry a fakulty: Katedra nederlandistiky FF UP v Olomouci

Název práce nizozemsky: René Magritte en andere surrealistische schilders in België en Nederland

Název práce anglicky: René Magritte and other surrealist painters in Belgium and the Netherlands

Název práce česky: René Magritte a další surrealistický malíři v Belgii a Nizozemsku

Vedoucí magisterské práce: prof. dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.

Počet znaků: 136 986

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: a) literární zdroje: 34

b) internetové zdroje: 5

Klíčová slova: René Magritte, surrealismus, Belgie, Nizozemsko, výtvarné umění, Paul Delvaux, Edouard Léon Théodore Mesens, Jane Graverol, Rachel Baes, Johannes Hendrikus Moesman, Willem van Leusden, Kristians Tony, Willem Wagenaar, Chr. J. van Geel, Emile van Moerkerken, Gertrude Pape

Krátká charakteristika:

Tématem práce jsou surrealistický malíři v Belgii a Nizozemsku s důrazem na belgického malíře Reného Magritta. Cílem práce je zjistit význam a důležitost práce Reného Magritta ve srovnání s dalšími surrealistickými malíři v Belgii a Nizozemsku. Část práce je proto zaměřena na Reného Magritta, který je považován za jednoho z nejvýznamnějších surrealistů. V práci jsou popsáni i další surrealistický malíři v Belgii a Nizozemsku.